

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ
Секция „Социален контрол, отклонения и конфликти“

МАРТИН КОНСТАНТИНОВ КОНСТАНТИНОВ

**ПРОТИВОПОСТАВЯНЕТО МЕЖДУ ЗАПАДА И СЪВРЕМЕННА РУСИЯ:
НАГЛАСИ В СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО ОБЩЕСТВО
(ЦЕННОСТИ И ИДЕОЛОГИИ)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“
в научна специалност “Социология”

Научен ръководител:
проф. дсн Валентина Златанова

София, 2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за насочване към защита на заседание на секция „Социален контрол, отклонения и конфликти” към Института за изследване на обществата и знанието при БАН на 05 март 2020 г.

Дисертацията се състои от увод, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература и три приложения. Общият ѝ обем е 259 страници, от които 222 страници е основният текст. Цитираните библиографски източници включват 284 източника, от които 40 на български език, 228 на английски език и 16 интернет източника. В текста са включени 86 фигури и 11 таблици. Дисертацията включва и три приложения, които съдържат таблици и точкови диаграми със статистически зависимости между изследваните типове партии и политическите ценности, както и между отделни политически ценности.

Публикациите по темата на дисертацията са 4, от които 2 са в международни издания.

Защитата на дисертацията ще се проведе на 30.06.2020 г. в Заседателната зала на Института по философия и социология (ул. "Сердика" №4) на заседание на избрано от Научния съвет на ИФС жури.

Дисертационният труд е на разположение в библиотеката на ИФС и при Научния секретар на Института.

I. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Списък на съкращенията

Списък на фигурите

Списък на таблиците

УВОД

ГЛАВА I. Ценности и идеологии – същност, типология, взаимовръзки

I.1 Ценностите и тяхното емпирично изследване

I.1.1 Типологии и теоретични модели при изследването на ценностите

I.1.2 Теория на Шварц за универсалните съдържание и структура на ценностите

I.1.3 Ценности, идейно-политическа ориентация и отношение към имигрантите

I.2 Съвременното идеологическо противопоставяне – завръщането на идеологията

I.2.1 Понятието за идеология – дефиниции, роля, структурни и функционални елементи на идеологиите

I.2.2 Идеологии, ценности и мотивация. Психологически и наследствени детерминанти на идеологическата ориентация

Модел на ценностния плурализъм при идеологическата аргументация

Ролята на ценностните нарушения при идеологически продиктуваната дискриминация

I.2.3 Идеологическата поляризация – ценностни и геополитически измерения

I.2.4 Политически ценности и обобщени идеологически категории

I.2.5 Ляво – дясно

I.2.6 Либерализъм – консерватизъм

Ред, законност и сигурност

Етатизъм

Традиционализъм

Национализъм

ГЛАВА II. Ценности и политическа ориентация на българите в годините на преход – емпирични изследвания

II.1 Изследвания на ценностите на българите

II.2 Съвременни изследвания на политическата ориентация и политическите ценности

ГЛАВА III. Ценности и идейно-политическа ориентация на членове на политически партии в България – емпирично социологическо изследване

III.1 Индивидуални ценности, измерени съгласно теоретичните модели на Хофстеде и Шварц

III.2. Политически ценности и идеологическа ориентация на членовете на български политически партии

III.2.1 Леви и десни икономически убеждения

III.2.2 Либерални и консервативни убеждения в социалната сфера

Либерализъм – граждански права и свободи

Ред, законност и сигурност

Етатизъм

Традиционализъм – социален прогресивизъм

Национализъм

Отношение към управлението на руския президент Путин. Нагласи спрямо политиката на Запада в областта на човешките права и традиционните ценности

Либерални и консервативни убеждения в социалната сфера – обобщение

III.2.3 Ценностни нарушения

III.2.4 Отношение към имиграцията

Обобщение на резултатите от изследването на идейно-политическата ориентация

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Библиография

Приложение 1 Значими зависимости между тип партия и политически категории

Приложение 2 Значими зависимости между отделните политически категории

Приложение 3 Статистически зависимости между някои от политическите категории – точкови диаграми

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата и обосновка на изследването

Проблемът, на който е посветен дисертационният труд, придобива все по-голяма актуалност през последните години, като значимостта му нараства не само за България, но и в глобален мащаб. Идеологическото противопоставяне между либерализма и консерватизма, между глобализма и национализма, между ценностите на отворените и тези на затворените общества – т. нар. „културни войни“ – все по-често излиза от сферата на идеологиите и се настанява в полето на реалната политика и международните отношения. Такъв глобален конфликт, който касае пряко и българското общество, е противопоставянето между Русия на Путин и Запада (в частност САЩ). За страни като България значимостта на проблема е особено висока. Разкъсвани между днешната си евроатлантическа ориентация и традиционните културни, езикови и верски връзки с Русия, българското общество и българският политически истаблишмънт се оказват не просто на геополитически, а на ценностен и културен кръстопът. Днес разликите между доминантните идеологии на Русия и Запада не са така отчетливи, както по времето на Студената война, но въпреки това идеологията продължава да се използва и от двете страни като основен източник на легитимност и като мощно средство за въздействие върху общественото мнение.

Изследването е съсредоточено върху базовите индивидуални ценности и степента на въздействието им върху политическите ценности и идейно-политическата ориентация на политически ангажирани български граждани. Чрез изследването и анализа на ценностните нагласи по оста либерализъм-консерватизъм и съпоставката им с политическата ориентация по оста Русия-Запада се търси отговор на въпроса с какво двата противостоящи си идеологически модела – западните либерализъм, мултикултурализъм, глобализъм, универсализъм и др. и етатизма, консерватизма, национализма, традиционализма, отстоявани или пропагандирани от съвременната руска държава – привличат своите поддръжници в българското общество.

За нуждите на интердисциплинарното изследване е разработен авторски тристепенен модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите индивидуални ценности през посредничеството на политическите ценности. В предлаганата концептуализация всяка от четирите обобщени идеологически категории (Ляво, Дясно, Либерализъм, Консерватизъм) включва набор от политически ценности с

противоположни мотивационно съдържание и социално-политически цели спрямо своя антагонист в рамките на двете биполярни дименсии Ляво/ Дясно (в икономическата сфера) и Либерализъм/ Консерватизъм (в социалната сфера). Използвайки строгото разграничение между политическите ценности, отнасящи се до всяка от двете сфери, тази концептуализация не просто избягва шаблонните и съответно неточни идеологически определения, но и позволява нагледното ситуиране идеологическите възгледи на индивида в рамките на координатната система, изградена от споменатите биполярни дименсии.

2. Цел, задачи и ограничения на изследването

Основната **цел** на дисертационния труд е да се определи обективно идейно-политическата ориентация на членове на партийни структури и да се анализира зависимостта ѝ от техните базови индивидуални ценности. От поставената цел произтичат следните основни **задачи**, стоящи пред настоящото емпирично изследване:

1. Да идентифицира ценностите, стоящи в основата на различни политически убеждения;
2. Да установи факторите и механизмите, чрез които ценностите се обективират в подкрепа за конкретни политически платформи;
3. Да допринесе за конструирането на методологически инструментариум за проучване на проблема;
4. Да констатира наличието или липсата на зависимост между ориентацията на индивидите в рамките на двумерната концептуализация социален либерализъм срещу консерватизъм и леви срещу десни икономически убеждения от една страна и ориентацията им по отношение на идейно-политическото противопоставяне между Русия и Запада;
5. Да провери до каква степен участниците проявяват склонност към дискриминация спрямо индивиди, възприемани като нарушители на техните ценности; да се проучат и систематизират аргументите и мотивите за отношението към „нарушителите на ценности“.

Проведеното изследване има и своите ограничения, които произлизат както от избрания метод на регистрация, така и от невъзможността да се осигури участието на

всички значими политически партии, спадащи към четирите основни идеологически типа – леви, десни, националистически и либерални.

На първо място, изследването не е представително и екстраполирането на резултатите върху генералната съвкупност (всички български граждани) не е обосновано. От друга страна, големият брой проведени интервюта с партийните членове и активисти дава възможност да се проследяват зависимости, да се изграждат хипотези и да се правят обосновани изводи и заключения за идейно-политическата ориентация и позициите не само на членския актив на четирите типа политически формации, но и за тези на техните избиратели.

Второто ограничение пред изследването е неучастието на структурите на управляващата в момента политическа партия ГЕРБ. Всички опити за контакт с централното ръководство и местните ѝ структури останаха без отговор, което наложи провеждането на теренната работа без участието на членове и активисти на тази политическа формация.

Трето ограничение е невъзможността да се навлезе в голяма дълбочина в рамките на 30-минутно интервю предвид широкия обхват и разнородните теми, подлагани на емпирична проверка. Обвързването на ценностите с идейно-политическата ориентация в този смисъл се явява както достоинство, така и ограничение на предлагания дисертационен труд. Въпреки това считам, че всяко изследване на детерминантите на идейните и политически нагласи, което игнорира ценностите като мотивационна субструктура на идеологиите, би достигнало до неточни и непълни изводи.

И на последно място, вследствие на поет пред респондентите ангажимент разговорите, както и демографски данни, които биха могли да послужат за идентифициране на участниците, да не бъдат записвани, значими параметри като пол, възраст и образователен статус не са взети предвид при анализа на данните.

3. Изследователска теза и хипотези

Тезата на дисертационния труд е, че идейно-политическата ориентация на индивида се ситуира в рамките на координатна система, изградена от две двойки биполярни дименсии (Ляво – Дясно и Либерализъм – Консерватизъм), отнасящи се съответно до икономическата и социалната сфери, като убежденията в двете сфери често са напълно независими, следователно използването на единствена дименсия за описание политическите убеждения на индивида е недостатъчно. На политическата ориентация влияят базовите индивидуални ценности, определяни като мотивационна субструктура на

идеологиите, през посредничеството на политическите ценности. Идеино-политическите нагласи се оформят в хода на процес, обозначаван като „избирателни предпочитания“: индивидът избира тези лидери и политически платформи, за които има основания да смята, че ще отстояват неговите собствени съкровени ценности и мотивационни цели. Така хората, които ценят сигурността и традицията са по-склонни да подкрепят консервативни политически лидери и модели, акцентиращи върху съхраняването на нацията, реда и законността от външни и вътрешни заплахи, а гражданите, които изповядват универсалистични ценности и имат високи стойности на толерантност към неопределеност и отвореност към промяна, предпочитат либерални политически лидери и модели, акцентиращи върху толерантността, равноправието и индивидуалната свобода.

В хода на изследването са верифицирани следните изходни **хипотези**:

1. Определени ценностни категории от моделите на Хофстеде и Шварц влияят на идейно-политическата ориентация, както следва:
 1. 1. Граждани, които отдават приоритет на ценности като Избягване на несигурността, Дистанция от властта (Хофстеде), Сигурност и Традиция (Шварц), са по-склонни да подкрепят леви и националистически политически платформи, изразяват по-силни предпочитания към етатизъм и авторитарно управление и се противопоставят на имиграцията;
 1. 2. Носителите на ценности като **Универсализъм и Себенаоченост** (Шварц) предпочитат демократичното управление от западен тип, подкрепят българските самоопределящи се като десни партии и изразяват подкрепа за правата и свободите на имигрантите в България;
2. Класическите западни политологически дефиниции, които обвързват левите идеи със социален либерализъм, а десните – с консерватизъм, не са в сила в Източна Европа и в частност България:
 2. 1. в България поддръжниците на **леви политически формации** имат по-скоро консервативни и традиционалистки разбирания по отношение на социалната сфера, докато тези на **десните партии**, демонстрират **либерални нагласи в социален план** – подкрепа за правата и свободите на имигранти и малцинства, предимство на индивидуалните права пред държавните интереси, отрицание на национализма и др.;
 2. 2. за разлика от Западна Европа в България потребността от сигурност се свързва с лява политическа ориентация.

3. Поддръжниците на всички типове политически партии с изключение на десните имат по-скоро леви разбирания за социалната политика и регулаторната роля на държавата в икономиката на страната;
4. Поддръжниците на левите и патриотични политически сили одобряват управлението на Вл. Путин в Русия и считат, че западните страни отиват твърде далеч в защитата на правата на малцинствата (вкл. имигрантите) и индивидуалните свободи за сметка на традиционните ценности;
5. Както консерваторите, така и либералите възприемат групи с коренно различна от тяхната идеология като нарушители на своите ценности и са склонни да подкрепят различни форми на дискриминация срещу тях.

4. Теоретичен подход, изследователска постановка и методика на изследването

За целите на изследването е разработен оригинален теоретичен модел, основан на водещите теории в областта на изучаването на базовите индивидуални ценности и детерминантите на идейно-политическата ориентация на индивида. С оглед на релевантността им към изследвания проблем са разгледани и проблематизирани основните теоретични конструкции и понятия, върху които се базира концептуалната рамка на анализа: Пет-дименсионален модел на националните култури (Хофстеде); Теория на Шварц за базовите човешки ценности и динамичната структура на отношенията между тях; Дискурсивна суперструктура и функционална (мотивационна) субструктура на идеологиите; избирателни предпочитания (Джост); персонализация на политиката (Капрара); психологически системи, пораждащи либерализма и консерватизма (Хирш); фундаментални политически ценности (Фелдман, Шварц); генетични предразположения към определени политически предпочитания – „генополитика“ (Хибинг, Алфорд, Смит, Хатеми и др.); Теорията за символната политика (Сиърс); Модел на ценностния плурализъм при идеологическата аргументация (Тетлок) и др.

Изследването съчетава теоретичния анализ със собствени емпирични проучвания на терен. Доколкото проведеното изследване се занимава с нововъзникващи и неизследвани досега явления, при проучването на които е необходимо задълбочено вникване както в мотивите и аргументите на участниците за отношението им към конкретни политически въпроси и платформи, така и в мотивационната им настройка, обективирана в техните базови индивидуални ценности, най-удачният избор е използването на **качествени методи – полуструктурирани интервюта и фокус-групови**

дискусии с представители на партийни структури в различни области на страната. Насочени към обогатяване представите за изследвания обект, акцентиращи върху нюансите, детайлите и даващи възможност за дискусии, които да задълбочат разбирането за факторите, предопределящи различията в становищата, качествените методи са особено подходящи за настоящото изследване с това, че позволяват много по-задълбочено проникване до първопричините за изследваните явления и извеждане на зависимости, които не биха могли да бъдат забелязани при обобщените резултати от количествените методи.

Извадката се състои от част от актива на местните структури на дали съгласието си за участие български политически партии, както и на отделни членове на партии, които не отговориха на запитването за участие. Емпиричното социологическо изследване се проведе на терен в 8 области на страната (София, Пловдив, Бургас, Стара Загора, Кърджали, Пазарджик, Хасково, Смолян) в периода февруари – ноември 2018-а г. Проучването беше осъществено след контакт и изрично съгласие за провеждането му от страна на централните ръководства на партиите-участници и съдействието на местните структури в посочените 8 области на страната.

Бяха проведени 107 бр. интервюта, както следва:

- 23 с членове на десни български партии;
- 37 с членове на леви партии;
- 29 с членове на патриотични партии;
- 18 с членове на либерални партии;
- 3 фокус-групови дискусии с членове на леви, десни и патриотични партийни формации.

Теренното изследване премина при значителен интерес от страна на членовете на политически партии в страната. Участниците споделяха, че намират подобно проучване за изключително полезно не само за развитието на научното знание в България, но и за повишаване запознатостта на политическите дейци и на населението като цяло с идеологическите концепции, платформи и конфликти. Респондентите също така препоръчваха да бъде осъществен и втори етап на изследването в по-голям мащаб, като се осигури необходимото отразяване в масмедията с цел усилване образователния ефект на проучването и повишаване нивото на политическа грамотност на българските граждани.

За нуждите на теренното изследване беше използван специално създаден **авторски емпиричен инструмент за измерване на зависимостите между ценности, политически ценности и идейно-политическа ориентация**, интегриращ два отделни въпросника:

- кратката модифицирана версия на Портретния ценностен въпросник PVQ 21 на Шварц заедно с въпроси за избрани ценностни категории от теоретичния модел на Хофстеде (Дистанция от властта, Избягване на несигурността и Индивидуализъм)
- и
- оригинален авторски полустандартизиран въпросник за политически ценности и идеологическа ориентация. Основните блокове въпроси съответстват на идентифицираните ключови проблемни полета:

1) Базови индивидуални ценности: въпроси за ценностните категории от теоретичните модели на Шварц (Себенасоченост, Универсализъм, Доброжелателност, Традиция, Конформизъм, Сигурност, Власт, Постигане, Хедонизъм, Стимулация) и Хофстеде (Избягване на несигурността, Дистанция от властта и Индивидуализъм).

2) Идеино-политическа ориентация и фундаментални политически ценности включващи следните категории и подкатегории: Консерватизъм (Сигурност, Етатизъм, Етнически национализъм, Традиционализъм); Либерализъм (Граждански права и свободи); Ляво и дясно (Равенство, Свободно предприемачество), Отношение към имигрантите, сексуалните малцинства и др.

Интервютата и фокус-групите бяха проведени съгласно предварително изготвени сценарии, целящи провокирането на респондентите да разискват свободно и задълбочено приоритетните теми, касаещи идеино-политическата ориентация:

- Отношение към ролята на държавата в социалната сфера;
- Отношение към ролята на държавата в икономиката;
- Отношение към традицията и религията;
- Отношение към малцинствата (етнически и сексуални);
- Отношение към имигрантите;
- Допълнителни въпроси.

5. Аprobация на изследването

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на секция „Социален контрол, отклонения и конфликти” при ИИОЗ, БАН. Резултатите от изследването по дисертационния труд са докладвани на две международни научни конференции – 6-та международна конференция „International Academic Conference on Social Sciences“ (Прага, Чешка република, 07.2018 г.) и 12-та международна конференция „Language, Individual and Society“ (к.к. Елените, България, 08.2018 г.); една научна конференция в страната – „Принудителната миграция: регионални и национални измерения на глобален проблем

(София, 04.2018 г.), както и пред научен семинар на секция „Социален контрол, отклонения и конфликти“ при ИФС.

Части от изследването по темата са публикувани в 4 издания.

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода на дисертационния труд е представен проблемът и е аргументирана значимостта му. Формулирани са целта, задачите, тезата и хипотезите на изследването, както и ограниченията. Маркирано е съдържанието на отделните глави на дисертационния труд.

ПЪРВА ГЛАВА

ЦЕННОСТИ И ИДЕОЛОГИИ – СЪЩНОСТ, ТИПОЛОГИЯ, ВЗАИМОВРЪЗКИ

В тази глава са разгледани основните понятия и парадигми, върху които е базирана теоретичната рамка на анализа. Главата е съставена от две части, като първата е посветена на ценностите и водещите съвременни методи за емпиричното им изследване, а втората – на идеологиите и мотивационните им детерминанти.

Ценностите и тяхното емпирично изследване

В тази част от първа глава са представени водещите теории и схващания за същността, природата и структурата на ценностите, направен е кратък исторически преглед на типологиите и теоретичните подходи при изследването им през 20-ти в., както и анализ на зависимостите между някои от ценностните категории на Хофстеде и Шварц и особено актуален в последните години аспект на политическата ориентация – отношението към имигрантите.

В първия параграф на главата – **Типологии и теоретични модели при изследването на ценностите** – е направен обзор на теориите, посветени на ценностите – от пионерите в изучаването им през 20-и век Ал. Шанд и Ед. Шпрангер, през основоположниците на емпиричното изследване на ценностите Олпорт, Върнън и Линдзи,

до съвременните, проверени в мащабни емпирични изследвания, теоретични модели на Рокийч, Ингълхарт и Хофстеде.

Във втория параграф – **Теория на Шварц за универсалните съдържание и структура на ценностите** – е разгледана подробно водещата съвременна концепция за ценностите и е аргументиран изборът ѝ за методологична основа при провеждането на изследването, представено в дисертационния труд. В концептуалния модел на Шварц ценностите се възприемат като ценности са желани, транситуационни цели, които варират по значимост и функционират като ръководни принципи в живота на хората или групата. Тази дефиниция е възприета и в дисертационния труд поради факта, че представлява синтез от общи за теоретизациите на много от изследователите на проблема характеристики:

- 1) Ценностите са убеждения, свързани неразривно с афекта и емоциите;
- 2) Те са желани цели, които мотивират действието;
- 3) За разлика от нормите и нагласите, които обикновено се отнасят до конкретни действия, обекти и ситуации, ценностите са транситуативни и имат абстрактен характер;
- 4) Ценностите функционират като стандарти или критерии. Те направляват избора или оценката на действия, политики, хора и събития. Хората решават какво е добро или лошо, оправдано или нередно, на базата на възможните последствия за ценностите, които считат за важни. Влиянието на ценностите върху ежедневните решения най-често е несъзнавано, но те влизат във фокуса на съзнанието, когато действията или преценките, които индивидът обмисля, имат конфликтни последици за негови съкровени ценности. В такъв случай се налага да се направи компромис между две важни за индивида ценности;
- 5) Подреждат се по важност една спрямо друга и изграждат йерархична система от ценностни приоритети, което също ги отличава от нормите и нагласите;
- 6) Относителната важност на различните ценности направлява действието. Всяка нагласа или поведение обикновено влияят на повече от една ценност. Компромисът между съперничаещи си ценности направлява действията или поведението.

Горните характеристики се отнасят до всички ценности. Това, което различава една ценност от друга, е типът цел или мотивация, която всяка от тях изразява.

Един от най-значимите приноси на теорията на Шварц е, че диференцира две нива на анализ на организацията на ценностите – индивидуално и културно, но в рамките на единен емпиричен инструментриум. Организацията на ценностите на индивидуално ниво е резултат най-вече от психологическата динамика на конфликт и съвместимост, която индивидът преживява в процеса на преследване на разнообразни цели в ежедневието. От

друга страна, структурата на ценностната система на културно ниво отразява различните модели, използвани от обществата за решаване на проблеми, произлизащи от регулацията на човешката активност.

Теоретичната конкретизация на идеята за независимостта и взаимовръзката между социокултурните и психосоциалните ценности, както и нейната емпирична верификация, предлага нов, евристичен подход към проблема за ценностите и прави теоретичния модел на ценностната система на Шварц най-комплексния в съвременната психология.

Резултатите от емпиричните изследвания, провеждани от Шварц, показват, че съдържанието и структурата на ценностната система на индивидуално ниво включват следните 10 основни ценностни категории, като всяка от тях обединява ценности с еднаква мотивационна цел:

1. **Себенасоченост** – основната мотивационна цел на ценностите от тази категория е независимост на мисленето и действието: свобода на избор, творчество, независимост;
2. **Стимулация** – разнообразен и вълнуващ живот, предизвикателства, безстрашие;
3. **Хедонизъм** – ценности, свързани с удоволствие и наслада от живота;
4. **Постижение** – личен успех и обществено одобрение;
5. **Власт** – стремеж към власт, авторитет, богатство, публичен образ;
6. **Сигурност** – безопасност, хармония и стабилност на обществото и личността;
7. **Конформност** – изпълнителност, самодисциплина, учтивост, почитателност;
8. **Традиция** – уважение към традицията, скромност, набожност умереност;
9. **Доброжелателност** – съхраняване и увеличаване благополучието на хората, с които имаме чести лични контакти (великодушие, преданост, отзивчивост, отговорност);
10. **Универсализъм** – разбиране, толерантност и съхраняване благополучието на всички хора и на природата (социална справедливост, равенство, единение с природата, мъдрост, опазване на околната среда, световен мир и др.) Тази мотивационна цел контрастира с по-стеснения фокус на ценностите на благополучието.

Според целта им тези ценностни категории се намират в отношения на съвместимост или конфликт. Ценностните категории са взаимнодопълващи се/ съвместими, когато реализацията на едната не възпрепятства реализацията на другата, т.е. когато имат сходни цели. В противния случай те са конфликтни/ взаимоизключващи се. Шварц представя тези структурни отношения в кръгова диаграма, която отразява идеята за интегралния характер на ценностната система.

Според Шварц ценностите на културно ниво могат да се обхванат от седем културни ценностни ориентации: **Доминация, Йерархия, Консерватизъм, Хармония, Егалитаризъм и Автономия** (Афективна и Интелектуална). В дисертационния труд е направен критичен анализ и са идентифицирани редица концептуални припокривания между ценностните дименсии на Хофстеде (X) и типологията на Шварц (Ш):

- 1) Припокриват се дистанцията от властта (X) и йерархията (Ш);
- 2) Индивидуализмът (X) се припокрива концептуално с афективната и интелектуална автономия (Ш);
- 3) Мъжествеността (X) подчертава потребността от постижения и успех за сметка на междуличностните отношения и се застъпва с доминацията (Ш);
- 4) Избягването на неопределеността (X) е сходно с консерватизма (Ш), като и двете се проявяват в неприязън към новостите и промяната;

На базата на анализа за сходствата между категориите от двете типологии са изведени следните хипотези за връзката между ценностните категории на културно ниво на Шварц и Хофстеде и отношението към имигрантите като значим елемент от идейно-политическата ориентация:

- За културните ценности на Шварц: високи стойности на йерархия и майсторство и ниски на егалитаризъм и хармония се свързват с негативни нагласи спрямо имигрантите и мултикултурализма;
- За типологията на културата на Хофстеде: голямо разстояние от властта, мъжественост, избягване на неопределеността и колективизъм (нисък индивидуализъм) корелират с повече негативни нагласи спрямо имигрантите и мултикултурализма.

В третия параграф – **Ценности, идейно-политическа ориентация и отношение към имигрантите** – е задълбочен анализа за мотивационните детерминанти на отношението към имиграцията и са представени водещите символни теории, които приемат идентичността за основен източник на негативните нагласи спрямо имигрантите. За разлика от „рационалните“ теории, които обясняват възприятията за заплаха от имиграцията като породени от обективни социално-икономически условия, символните приемат културните и психологически предразположения за основен източник на усещането за заплаха, което имигрантите пораждаат у коренните народи.

В повечето съвременни общества нацията е обект на силна привързаност, поради което групи, за които се счита, че заплашват нейната идентичност, често предизвикват

враждебност. Имигрантите са по дефиниция аутсайдери в контексти, когато националната идентичност е основата на себе-категоризацията и емоционалната привързаност.

Според **теорията за социалната идентичност** вродената склонност към фаворизиране на вътрешните групи (*in-group favouritism*) е по-интензивна, когато въпросната група притежава голяма емоционална значимост.

Теорията за символната политика (Symbolic politics theory) подчертава мощта на ценностите и идентичностите при формирането на общественото мнение, твърдейки, че ролята на тези “идеални интереси” често е по-значима от влиянието на материалния фактор. В случая с имиграцията убежденията, касаещи нацията и нейната култура, са особено значими. Съгласно тази теоретична парадигма хората развиват **латентни политически ценности** още в ранната си социализация. Тези ценности се активират в зряла възраст в определени моменти под влиянието на политическите символи. Политическите символи предизвикват емоционален отговор на индивидите към имигрантите и имиграционната политика, вместо да стимулират рационален отговор.

В този параграф също са изведени и дефинирани за първи път в българската литература, посветена на проблема, и редица аспекти и проявления на **стремежа към етническо изключване (ethnic exclusionism)**, които биха могли да послужат като теоретична основа за изследване на отношението на мнозинството към имигрантите и етническите малцинства и в България:

- **Етнически предразсъдъци и етноцентризъм;**
- **Съпротива срещу имигрантите и свързаният с нея дебат за съпротивата срещу търсещите убежище;**
- **Съпротива срещу мултикултурното общество;**
- **Граници на мултикултурното общество;**
- **Етническа дистанция;**
- **Съпротива срещу предоставяне на граждански права на законно пребиваващи имигранти;**
- **Подкрепа за политики за репатриране на законно пребиваващи имигранти;**
- **Изискване имигрантите да се съобразяват с културните норми и законите на приемащите общества.**

Разгледани са и две теории за ролята на предразсъдъците при негативното отношение към имигрантите. Основният аргумент на теорията за **символния расизъм (symbolic racism)** е, че хората от бялата раса са били социализирани да имат латентни негативни възприятия спрямо расовите малцинства и когато се сблъскат с определени

политически заредени символи, техните негативни чувства излизат на повърхността и ги карат да се противопоставят на публични политики, подкрепящи имигрантите.

Теорията за **неявния предразсъдък (subtle prejudice)** се базира на наличието на комбинация от чувства: силно желание да се защитават традиционните ценности, тенденция да се преувеличават културните разлики между мнозинството и малцинствени групи, както и хладна до отсъстваща емоционална реакция спрямо малцинства и имигранти. Концепцията за неявния предразсъдък е противоположна на тази за отявения предразсъдък (*blatant prejudice*), който е открит и изпълнен със заплаха. Изследователите установяват, че неявният предразсъдък е изключително добър предиктор за отношението на европейците спрямо имигрантите.

Втората част на първа глава е озаглавена **Съвременното идеологическо противопоставяне – завръщането на идеологията**. В нея е подробно разработен концептуалният модел на изследването и е аргументирана необходимостта от възприемането на авторския тристепенен обяснителен модел, включващ базовите индивидуални ценности, политическите ценности и идейно-политическата ориентация на индивида, за анализ и интерпретация на нагласите в българското общество по отношение на идеологическото и културно противопоставяне между Запада и Русия.

В първия параграф е проследена историята на разбирането за понятието „идеология“ от създаването му от френския философ дьо Траси до наши дни. Проблематизирани са както омаловажаващите идеологиите дефиниции като „фалшиво съзнание“, „колективно заслепление“, „края на идеологията“ и др., така и разбиранията за идеологията като своеобразна „карта за ориентиране“ в политическия и социален свят. Разгледана е структурата на идеологията като състояща се от дискурсивна (социално конструирана) суперструктура и функционална (мотивационна) субструктура. Първата представлява мрежата от социално конструирани нагласи, ценности и убеждения, обвързани с определена идеологическа позиция в дадени момент и място, която направлява политическите преценки отгоре надолу и се „спуска“ от политическите елити към масите. Втората обхваща „ансамбъла от социални и психологически нужди, цели и мотиви, които движат политическите интереси на обикновените граждани отдолу-нагоре и се обслужват от дискурсивното съдържание на идеологията“. Природата на отношенията между двата процеса се характеризира с т. нар. **„избирателни предпочитания“ (elective affinities)**, обозначаващ процес, при който дадени идеи се привличат взаимно с интересите на определени граждани и групи.

Подробно е аргументирана необходимостта от използването на двумерната обяснителна структурна схема за идеологическата ориентация на индивида, като последната е дефинирана като съвкупността от убеждения в социалната и икономическата сфери. Така взаимовръзките между общоприетите обобщени идеологически категории Ляво, Дясно, Либерализъм и Консерватизъм могат да бъдат представени схематично в координатна система, образувана от две двойки биполярни измерения: **социален либерализъм срещу социален консерватизъм и леви срещу десни икономически убеждения**. Тази двумерна концептуализация позволява политическата ориентация да се изследва в по-голяма дълбочина в сравнение с най-често използваните едномерни опозиции ляво-дясно и либерализъм-консерватизъм. Тя също така дава възможността да се отчетат източноевропейските “отклонения” от класическите политологически дефиниции за либерализъм и консерватизъм, обвързващи социалния либерализъм с леви икономически убеждения, а консерватизма – с десни такива.

Изведена е разширена дефиниция на понятието идеология, включваща структурни, функционални и типологични аспекти:

Идеологиите са сложни, интегрирани и съгласувани системи от ценности, идеи и вярвания, отнасящи се до социалната и икономическа сфери, които:

- притежават както дескриптивни, така и нормативни, етически и морални компоненти по отношение на политиката;
- легитимират упражняването на власт, целите и средствата на организираното социално и най-вече политическо действие;
- служат като морален ориентир в политиката;
- обясняват и оценяват историческите факти;
- структурират и правят политическите и социалните светове разбираеми за обикновените граждани;
- интегрират процесите на социално конструиране на „идеологически пакети“ от политическите елити и на избирателното интериоризиране на тези пакети от гражданите на базата на техните индивидуални психологически и мотивационни предразположения;
- представляват мобилизирани системи от убеждения с висок потенциал за масова мобилизация, манипулация и контрол.

Вторият параграф – **Идеологии, ценности и мотивация. Психологически и наследствени детерминанти на идеологическата ориентация** – е посветен на изучаването на политическото поведение от социално-когнитивна и мотивационна

перспективи. Ключово за този теоретичен подход е допускането, че **приемането на определени политически убеждения удовлетворява разнообразни мотивационни нужди, което подсказва, че личностните черти на индивидите до определена степен предопределят избора им на конкретни идеологии пред други.** Ползвайки за отправна точка допускането, че отделните идеологии допадат в различна степен на различните индивиди в зависимост от потребностите на индивида и това до каква степен те биват удовлетворявани или накърнявани от дадената идеология, се приема, че съществува широк спектър от диспозиционни (личностни) и ситуационни променливи, които са в състояние да влияят на психологическите потребности и оттам – на политическата ориентация. Аргументира се виждането, че съществуват отделни мотивационни системи, които стоят в основата на различни морални ценности и политически пристрастия. Така либерализмът възниква от психологически системи, различни от тези, които поражда консерватизма. В частност за политическия консерватизъм се смята, че представлява система от вярвания, основана на съпротива към промяна и приемане на неравенството – стратегии, служещи за защита срещу усещанията за заплахата и несигурност.

Чрез индивидуалните ценности гражданите организират и приоритизират своите убеждения по отношение на политическите въпроси, комуникират за политиката, вземат и аргументират своите политически решения. Свързвайки базовите ценности с позиции от двете политически измерения – социалното и икономическото, Шварц и колеги приемат, че избирателите предпочитат политически платформи и формации, за които е вероятно да съдействат в стремежа им към постигането на техните съкровени ценности и да защитават тези ценности от заплахата. В същото време гражданите отхвърлят политики и партии, за които е вероятно да застрашат важните за тях ценности.

Няколко изследвания доказват наличието на зависимост между ценностните категории от таксономията на Шварц и политическите избори на гражданите. На парламентарните избори в Италия през 2001-а година, например, избирателите, които отдават приоритет на ценностите от категория Универсализъм, по-често гласуват за леви партии, акцентиращи на солидарността и плурализма, а избирателите на десни партии показват по-високи резултати за ценностна категория Сигурност и по-ниска за Универсализъм в сравнение с левите. Тези различия съответстват на традиционната за десните и консервативни идеологии в западните демокрации загриженост за социалния ред и на левите и либерални идеологии за равенство, солидарност и социална справедливост. Важно е да се отбележи, че изследването на изборите в Италия установява значима зависимост между базовите ценности и избора на политическа партия, докато

социодемографските характеристики като възраст, пол и образование оказват незначително влияние върху политическия избор.

Емпирично потвърдената зависимост на политическата ориентация от психологическите черти оборва вижданията на изследователи като Бел, Конверс и Фукуяма, че повечето хора не разбират и нямат отношение към идеологията и тя е все по-малко актуална в съвременния живот. Тези данни дават основание на Джост да предположи, че **идеологията няма как да загуби значението си, защото представлява политическото отражение на основни човешки психологически характеристики.**

Освен политическите убеждения ценностите стоят в основата и на възприятията за индивиди и групи като девиантни. Роля тук играят ценностните нарушения – представата на субекта, че неговите ценности са подценени, унизени или пренебрегнати от друг индивид или група. Преценките за нарушения на ценности играят ключова роля при оценяването на групи и индивиди, поради техните последици при определянето на това какво е справедливо и заслужено. Тези, които полагат усилия да отстояват и живеят съобразно споделени ценности, се считат за примерни граждани, заслужаващи подкрепата на обществото. Нарушителите на ценности най-често се разглеждат като хора с антисоциално поведение, които не се интересуват от обществения интерес (или дори от собственото си благополучие). Възприятията за нарушения на обществените ценности имат две важни психологически последици за възприемачия – водят до негативни афективни реакции като упрек, гняв или отвращение, насочени към нарушителя и често се свързват с отхвърляне, стремеж към налагане на наказание или отказ от помощ.

Въпреки многократно установяваната връзка между политическия консерватизъм и дискриминацията, в дисертационния труд този обяснителен модел е коригиран в полза на по-нюансираното разбиране за ролята на ценностните нарушения при идеологически продиктуваната дискриминация. Тезата е, **когато залогът са ценностите, предразсъдъците не познават идеологически граници – либералите също проявяват склонност към дискриминация спрямо нарушителите.** Това виждане е подкрепено от редица изследвания, които установяват, че **както консерваторите, така и либералите проявяват осъдително отношение и подкрепят дискриминацията спрямо хора, които погават техните ценности.**

В следващия параграф са представени разбиранията на автора за идеологическата поляризация в световен мащаб през второто десетилетие на 21-и в. Застъпена е тезата, за разпадането на традиционния кливидж ляво-дясно на поне два обособени идеологически конфликта – тези между лявата и дясна икономическа политики, от една страна, и между

либералните и консервативни убеждения в социален план, от друга, както и за нарастващото значение на културалните и ценностни проблеми в ескалиращата идеологическа поляризация, която фокусира политическата реторика върху културални и етически въпроси като абортите, равенството между половете, хомосексуалността и отношението към имигрантите често за сметка на икономическите проблеми.

Освен променящото се съдържание на противопоставянето между лявото и дясното, друг оформящ се ценностен и идеологически разлом, който е до голяма степен свързан с културните войни, е този между „затвореното“ и „отворено“ общества, респ. между техните основни поддръжници – „хората от някъде“ („somewheres“) и „хората отвсякъде“ – „anywheres“. Тази актуална теоретична схема е предложена, за да обясни мащабните социални процеси и „популистката вълна“ в Запада, довела до решението за „Брекзит“ на референдума във Великобритания, избирането на Д. Тръмп за президент на САЩ, както и до високите изборни резултати на политически сили в Европа, изповядващи крайнодесни, крайнолеви, антиимигрантски и други маргинални до скоро идеи през последните години. Както Брекзит, така и избора на Тръмп, са осъществени от недоволните бели избиратели от работническата класа (somewheres) – мотивирани по-скоро от усещането за загуба на култура, свързано с имиграцията и етническите промени в обществата им – отколкото от икономически причини. Така първите две десетилетия на 21-и в. ще останат в историята като времето, когато политиката на културата и идентичностите започва да оспорва хегемонията на традиционната политика на лявото и дясното и заема водещо място наравно със социо-икономическата политика.

Тази съвременна поляризация не убягва от вниманието на руския президент Путин, който с годините не просто развива ясно различима собствена консервативна идеологическа платформа, но и се опитва, не без известен успех, да приеме ролята на глобален лидер-борец за каузата на традиционализма и християнския начин на живот. След разпада на Съветския съюз и този на държавността в Русия по времето на Елцин, пред Путин и стремежа му за възстановяване на Русия и ролята ѝ в световната политика стои задачата за запълване на идеологическия вакуум, оставен след краха на комунизма. Неговото и на обкръжението му решение е да се върнат към класическата руска идеологическа триада от царско време: „Православие, самодържавие, народност“. Преведена на съвременен идеологически език, триадата би звучала като „Традиционализъм, авторитаризъм, национализъм“ и представлява почти идеален антипод на либералната идея. Възприета на въоръжение именно в съвременните условия на културна и идеологическа поляризация, тази символна формула успява да активира

латентни политически ценности у хора, които се отнасят с подозрение към посоката на развитие на съвременния либерализъм, и ги мотивира да подкрепят политически платформи и идеи, които му се противопоставят.

В обобщение, три основни идеологически стълба на внимателно изградения публичен образ на Путиновото управление го правят успешно в очите не само на гражданите на Русия, но и на част от консервативно настроените европейци и българи:

1. Неговият социален традиционализъм и консерватизъм, насочени срещу моралния релативизъм, който прогресивната либерална идеология отстоява, възприеман от консерваторите като упадък на ценности и нрави;
2. Етатизмът (определян от противниците му като авторитаризъм) и централизацията на държавата под неговото управление в единна „властова вертикала“;
3. Геополитическата му идеология за мултиполярния свят, противопоставящ се на „американската хегемония“ и „западния универсализъм“.

Тези три символни вектора на неговата политика, заедно с националистическата реторика, превръщат управлението на Русия под президентството на Путин в, ако не реална, то поне реторическа алтернатива и антипод на западния либерализъм, както и в привлекателна идейно-политическа платформа за хора, изповядващи политически ценности като традиционализъм, национализъм и етатизъм. Именно поради тази причина в концептуалния модел на настоящото изследване отношението към Путин се възприема като проявление на тези три ценности и като маркер за консервативна ориентация в социално-политическата сфера.

В тази връзка са направени две уточнения. Първото е, че под „противопоставянето между Запада и Русия“ се има предвид именно това между гореспоменатите консервативни политически ценности, застъпвани от настоящото управление в РФ и ценностите, присъщи на либералната демокрация в западните страни. В този смисъл фокусът е изцяло върху културното и ценностно противопоставяне, а не върху геополитическото между САЩ и Русия, въпреки преплитането между двата конфликта. Второто уточнение касае факта, че „Западът“ в никакъв случай не е хомогенно цяло и за нуждите на дисертационния труд чрез този етикет се обозначава комплексът от културни и политически ценности, стоящи в основата на съвременните западни либерални демокрации.

Следващият параграф разглежда политическите ценности и обобщените идеологически категории и излага в синтезиран вид концептуалния модел на изследването. Фундаменталните политически ценности (по-надолу съкратено

“политически ценности”) представляват всеобхватни нормативни принципи и убеждения за управлението на държавата, правата и задълженията на гражданите. Те улесняват заемането на позиция по конкретни политически въпроси и служат като обобщени отправни точки в иначе сложната и объркваща сфера на политиката и идеологията. Така политическите ценности се явяват вид спойка, която свързва много на брой конкретни нагласи и убеждения и в определена степен им придава структура, свързаност и консистентност.

За разлика от индивидуалните ценности, политическите нямат приложение извън сферата на политиката. Те обикновено се измерват чрез съгласието или несъгласието на индивида с определени политики. Въпреки че хората имат предпочитания сред своите политически ценности, не е задължително тези предпочитания да формират йерархия. Изводът на авторите е, че съществува каузална йерархия от базовите личностни черти и ценности през политическите ценности към идеологията, обективизирана в гласуване за определена политическа сила.

В литературата на този етап липсва единна теоретична рамка за политическите ценности, както и консенсус по въпроса за броя и съдържанието им. Различните автори посочват различен брой политически ценности с припокриващи се до известна степен обхват и съдържание. За целите на емпиричното изследване използвам следния набор от политически ценности, съобразен с обществено-политическите условия в нашата страна: Сигурност, законност и ред, Етатизъм, Национализъм, Традиционализъм, Граждански права и свободи, Социален прогресивизъм, Равенство и Свободно предприемачество.

Предлаганата концептуализация се основава на тристепенен модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите индивидуални ценности през посредничеството на политическите ценности. В този модел консерватизмът и либерализмът се приемат за обобщени идеологически категории, представящи идеологическата ориентация на индивида в социалната сфера, а лявото и дясното – в икономическата сфера. Всяка от обобщените идеологически категории се изгражда от политически ценности, които на свой ред представляват политически израз на базовите индивидуални ценности (Табл. 1).

Сфера	Социална				Икономическа		
Обобщена идеологическа категория	Консерватизъм				Либерализъм	Ляво – дясно	
Политическа ценност	Сигурност, законност и ред	Етатизъм	Национализъм	Традиционализъм	Граждански права и свободи; Социален прогресивизъм	Равенство	Свободно предприемачество
БАЗОВИ ИНДИВИДУАЛНИ ЦЕННОСТИ							

Таблица 1 Схематично представяне на концептуалния модел на изследването

В следващия параграф е разгледана първата обобщена идеологическа категория **Ляво-Дясно**. В теоретичния модел на изследването лявото и дясното се възприемат единствено като опозиция между идеите за равенството и неравенството в икономически план, представени от двата типа фундаментални политически ценности – равенство срещу свободно предприемачество, наричани още социалистически срещу *laissez-faire*.

Накратко, съдържанието на политическата ценност Равенство се изгражда от следните основни компоненти по отношение на държавния контрол върху икономиката:

- Социално-икономическа сигурност (отговорност на държавата за възрастните и болни хора; за безработните, както и за сигурността на работните места);
- Социално-икономическо равенство (намаляване на разликите в доходите);
- Благосъстояние (отговорност на държавата за цените и икономическия растеж);
- Осигуряване на достъпно здравеопазване и образование за всички граждани.

В същото време следните елементи могат да бъдат посочени като определящи за политическата ценност Свободно предприемачество:

- Икономически възможности за частна инициатива;
- Право на неограничена печалба от икономическа дейност;
- Свободна конкуренция;
- Значително ограничаване на намесата на държавата в икономиката (*laissez-faire*);
- Пазарно определяне на производството и разпределението;
- Диференцирани икономически възнаграждения, отразяващи дефицита или важността на различни икономически умения и индивидуални постижения;
- Значителна независимост на икономическите агенти от външна регулация.

Следващият параграф излага разбирането на автора за съдържанието и обхвата на втората обобщена идеологическа категория Либерализъм – Консерватизъм. Необходимостта от терминологична яснота, налагат в теоретичния модел, изготвен за нуждите на настоящото изследване в българските условия, либерализмът и

консерватизмът да се приемат за обобщени идеологически категории, отнасящи се единствено до социалната, а лявото и дясното – изключително до икономическата сфера. С разделянето на социалните от икономически аспекти на либерализма и консерватизма се избягват терминологичните неудобства, които еволюцията на тези идеологии поставя, а именно фактът, че в определени периоди те са отразявали различни комбинации от идеали, отнасящи се до икономическата и социалната сфери, и с времето разликите между класическите либерални и консервативни идеи и тези, изповядвани днес, са нараснали значително.

Социалната промяна представлява основният проблем, който прокарва разделителната линия между либерално- и консервативно настроените граждани в социален план. Според класическото определение на Оукшот, например, консерватизмът отразява естествената склонност на човешките същества да предпочитат познатото пред непознатото, изпитаното пред новото. В обобщение, социалните аспекти на консерватизма изразяват загриженост за поддържането на обществен ред, отхвърлянето на количествената социална промяна и вяра в значението на религията, традиционните семейни отношения и конвенционалните полови роли. Тези консервативни убеждения се обективират в следните по-значими политически ценности, формиращи консервативни нагласи по актуални съвременни политически теми:

- **Традиционализъм:** поддръжка на традиционните народни, религиозни и семейни ценности, обичаи и култура; по-голяма роля на религията и традицията в обществения живот; защита на традиционното семейство между мъж и жена (категорично неприемане на еднполовите бракове); съпротива срещу свободните и достъпни аборти, подкрепа за законодателство, ограничаващо възможностите за аборт;
- **Ред, законност и сигурност:** акцент върху националната сигурност и вътрешния ред в държавата – подкрепа за силни военни и полицейски органи; свободно притежаване на оръжие и неприкосновеност на личния имот; подкрепа за политики за ограничаване на имиграцията – имигрантите се приемат като заплаха за сигурността, работните места и социалния ред;
- **Национализъм:** в настоящия теоретичен модел за българските условия политическата ценност национализъм се разглежда основно в смисъла на етнически национализъм, който също се явява проявление на консервативните идеологии (Тодоров 2012).

- **Етатизъм:** към набора от консервативни политически ценности в България, съгласно една от изходните хипотези, се добавя и етатизмът, разбран като подкрепа за засилен контрол на държавата върху социалната и/или икономическата сфери. Въпреки отъждествяването от страна на автори като Аренд и Ранд между етатизма и авторитаризма, в концептуалния модел на настоящото изследване двете понятия са разграничени поради възприемането на етатизма като политическа ценност или доктрина за разлика от авторитаризма, който визира конкретна форма на управление.

Изброените категории са операционализирани и подложени на емпирична проверка на терен, наред със следните политически ценности, приемани в концептуалния модел на изследването като изграждащи либералната идеология:

- **Граждански права и свободи** (Schwartz, Caprara & Vecchione 2010): защита правата на малцинствата; върховенство на индивидуалните права над колективните интереси; безусловна подкрепа за свободата на словото и всички останали права и свободи, свързани с демократичната форма на управление;
- **Социален прогресивизъм** със съдържание приблизително противоположно на това на ценността Традиционализъм: акцент върху индивидуалната свобода от обвързващите норми на религията и традицията; егалитаризъм; подкрепа за нетрадиционни семейни форми; безусловно право на аборт; защита правата на имигрантите – те обогатяват културата на приемащата страна и не се възприемат като заплаха; стремеж към предефиниране на установени социални норми и отхвърляне на възприемано като несправедливо неегалитарно статукво.

Тук е необходимо уточнението, че Шварц и колеги операционализират либерализма чрез единствена политическа ценност Граждански права и свободи. Приемайки неговата операционализация, предлагам обособяването на подценност Социален прогресивизъм, отнасяща се до културалните аспекти на либерализма. Така основната ценност Граждански права и свободи от типологията на Шварц остава с обхват институционалните, политически и нормативни аспекти на демократичната форма на управление.

ВТОРА ГЛАВА

ЦЕННОСТИ И ПОЛИТИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ НА БЪЛГАРИТЕ В ГОДИНИТЕ НА ПРЕХОД – ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Във втората глава на дисертационния труд в две части са представени резултатите от провеждани в годините на преход емпирични изследвания, касаещи темите, предмет на дисертацията. Първата част засяга изследванията на ценностните приоритети на българите през последните 30 години. Поради ограничения обем с цел осигуряване на сравнимост са представени единствено резултатите от проучвания, използващи методологиите на Хофстеде и Шварц, залегнали в конструирания за настоящото изследване методологически инструментариум.

България е включена в кроскултурното изследване на Шварц през 1993 и 1995 г. с ръководител Байчинска. Данните от първото изследване на студентски и учителски извадки свидетелстват за това, че в страната ни е налице много ниска степен на ценностен консенсус, тълкуван като резултат от различните социално-професионални групи, участващи в социалния преход към демокрация. Това налага провеждането на второ изследване през 1995 г., отново под ръководството на Байчинска, с разширена база за сравнение. Освен студенти от хуманитарни и природо-научни дисциплини и учители от средното образование, са включени три допълнителни социални групи – бизнесмени безработни и студенти-богослови.

През 2005 г. Гарванова осъществява изследване, което дава възможност за съпоставка с данните на Байчинска от 1995 г. с цел да се проследят дългосрочните тенденции на промяна и стабилност в ценностната система на българите и съвременната българска култура в рамките на 10-годишен период.

Обобщените изводи на автора на изследването са за запазване особеностите на категориалната йерархия в различните социално-професионални групи и в съвкупната извадка за периода 1995-2005 г. Въпреки наблюденията за трансформиране на ценостната система в по-диференцирана (с увеличение на вертикалните нива), заключението е, че ценностната йерархия е относително устойчива на влиянието на социално-историческото време променлива.

Друго значимо изследване, използващо теоретичния модел и методиката на Шварц, е това на Паунов, който подлага на анализ данните от третата вълна на ESS, проведена в края на 2008-а г. ESS е източник на голяма по обем и стойност информация за изследователите на ценностната система, защото дава възможността да се правят крос-

културни сравнения и анализи на индивидуалните ценностни категории от модела на Шварц, както и да се поставят данните за ценностите в България в общоевропейски контекст.

Основните изводи на Паунов са за близка до средната за изследваната съвкупност позиция на българите по отношение на две от четирите ценностни дименсии от по-висок порядък – Себеутвърждаване и Себепреодоляване – както и за почти екстремни стойности по отношение на другите две – много високи за Запазване и много ниски за Отвореност към промяна. За разлика от други европейци, които показват смесени резултати за последните две категории, българите са крайни по отношение и на двата индекса, което им осигурява водещата позиция по тази биполярна дименсия.

Българите показват едновременно и диаметрално противоположни, и крайни (рекордни за изследваната съвкупност) стойности по ценностите Власт и Постигане, като на това се дължат средните резултати по общия индекс Себеутвърждаване, в който тези крайности се неутрализират. Оказва се, че в сравнение с всички останали европейци за българите властта е най-малко привлекателна. Също рекорден сред всички 21 нации, но в положителна посока, е българският резултат по отношение на ценността Постигане (значимостта на това хората да оценяват постиженията ти; „да успееш в живота“). Българите са единствената група, регистрирала средна величина с положителен знак (+.21) за тази ценностна категория.

Данните от ESS 2008 показват, че независимостта на мисленето и действието, свободата на избора и съзидателността (Себенасоченост), имат най-малка значимост за българите в сравнение с останалите европейци. Изборът на всички останали, макар и доста слабо изразен, е положителен, докато българите са единствените, чиято средна стойност по този показател е отрицателна. Слабата заинтересованост на българите към постматериални ценности от типа на независимост, свобода и креативност е тревожна констатация предвид емпирично потвърдената положителна корелация между ценностите на себеизразяването (към които принадлежат и ценностите, групирани от Шварц в ценностната категория Себенасоченост) и формирането на устойчиви демократични институции.

Данните от ESS позволяват ранжирането на ценностните категории при представителите на различните нации и създаването на теоретично и емпирично обосновани портрети на „типичния“ представител на даден народ според това кои от съвкупността ценности са приети в най-висока степен и кои са най-слабо привлекателни. На водещо място в ценностната система за хората в повечето европейски страни (всички

без Кипър, Словения и България) са универсализмът и добронамереността, т.е. основните елементи на Себепреодоляването. За българите тези две ценности също са на челни позиции, но за тях все пак по-значима се явява сигурността. Като най-малко значими, гражданите на почти всички европейски държави, поставят на последните места ценностите на властта и стимулацията. Тук българите не правят изключение, за разлика от челото на класацията с високите позиции за сигурността и традицията, както и липсата на склонност към промяна, които до голяма степен отличават „типичния българин“ от „типичния европеец“. Също характерна за българите е ниската значимост на себенаочеността. Незавидната позиция за тази категория в ценностните приоритети на българина означава, че за него свободата на избор, независимостта на решенията и действията не са особено важни на фона на останалите ценности. Този факт би могъл да се тълкува като индикатор за нагласа друг или други да понесат отговорността на властта и да донесат промяна в нежеланото статукво.

В годините на преход в България са правени редица изследвания на ценностите с методиката на Хофстеде. Основните резултати от тях са следните:

- За българската култура е характерна голяма дистанция от властта;
- доминират индивидуалистичните ценности;
- преобладават женствените нагласи и модели на поведение. Женствената ориентация е най-ясно изразена в ценностното отношение към постиженията и успеха: в България хората завиждат на успешите и изразяват симпатиите си към по-малко успешите, а на амбициозния дух и индивидуалната отличителност се приписва ниска ценност;
- предпочита се силното избягване на неопределеността;
- краткосрочна традиционалистична ориентация към миналото.

Във втората част на втора глава са представени данни от различните вълни на мащабните международни изследвания като EVS и WVS за политическите ценности на българските граждани. Те са групирани в следните категории, съответстващи в общи линии на изследваните в дисертацията политически ценности и обобщени идеологически категории:

1. Отношение към неравенството, свободното предприемачество и ролята на държавата в икономиката;
2. Либерализъм – консерватизъм;
3. Етатизъм и очаквания към държавата;

4. Национална гордост и национализъм;
5. Традиционализъм и отношение към религията;
6. Толерантност и отношение към етнически, религиозни и сексуални малцинства;
7. Геополитическа ориентация – отношение към западния либерално-демократичен и руския консервативно-етатистки модели на управление;
8. Отношение към имигрантите.

Гореизброените теми са застъпени и в редица актуални представителни за страната изследвания, които допълват данните от мащабните международни изследователски проекти и също намират място в настоящия преглед на емпиричната информация за политическите ценности и ориентация на българите в първите две десетилетия на 21-и век.

1. Резултатите от изследванията на нагласите на българите в икономическата сфера подчертават високия приоритет на етатистките нагласи за ролята на държавата за гарантиране на социална справедливост и равенство, както и за намесата ѝ в икономиката. В същото време, обаче, българските граждани не са склонни да понесат данъчната тежест на подобна активна преразпределителна политика. Този факт е доказателство за техните нереалистични очаквания и недостатъчна осведоменост по отношение на основни управленски и икономически принципи. Като цяло, тенденцията, която EVS и останалите изследвания отчитат, е, че желанието за намаляване на неравенството се свежда преди всичко до стремеж към по-активна регулативна и правоприлагаща дейност на държавата, а не към засилване на преразпределителната ѝ роля на индивидуално равнище.

2. Нагласите на българите в социален план по оста либерализъм – консерватизъм също са предмет на значителен брой изследвания в контекста на нарасналата актуалност на социалните въпроси, противопоставящи поддръжниците на традиционните ценности от една страна и на либерално-прогресивните идеи от друга. Противостоеенето между политическите ценности на социалния либерализъм и тези на социалния консерватизъм се осъществява в рамките на отделните държави, но се манифестира и в глобален план под формата на межкултурни различия. Така например, особено отчетлив е консервативно-либералният разлом между страните от Централна и Източна и тези от Западна Европа, за което свидетелства анализа на резултатите от международните сравнителни изследвания. Емпиричните данни очертават ценностното противопоставяне между националистическа, традиционалистка, сравнително нетолерантна към малцинствени и имигрантски групи Източна и либерално-прогресивна, толерантна Западна Европа.

Един от ключовите маркери за либерална/консервативна ориентация, нагласата към абортите, също разделя Източна от Западна Европа. Голямото мнозинство от гражданите във всички западни страни считат, че абортите трябва да са легални, докато мненията в повечето източноевропейските страни са разделени, а в 7 от тях противниците на абортите са повече от поддръжниците. Открояващо се изключение по тази тема правят жителите на България (80% за законово право на аборт; 15% за забрана), Чешката република и Естония, които са много по-толерантни към абортите. Стойностите на тези три страни са дори над средното за западноевропейските държави, което свидетелства, че източноевропейският консервативен блок не е до такава степен монолитен и отделни държави го нарушават по различни теми. Може да се заключи, че българското общество е като цяло либерално настроено по темата за абортите и не е склонно да разглежда темата като морален въпрос за обществото, а по-скоро като частен, личен проблем.

Отношението към имигранти и малцинствени етнически общности е друг значим аспект на идейната ориентация в социален план. Изследване на нагласите по отношение на съвременните миграционни процеси у нас, осъществено от колектив с ръководител проф. А. Мантарова установява, че българските граждани, които отдават голямо значение на ценностите на сигурността и традицията, са много по-склонни да проявяват съпротива срещу имигрантите и етническа дистанция. Колкото по-значими са сигурността и традицията като ценностни приоритети, толкова респондентите са по-склонни да подкрепят рестриктивна имиграционна политика на затворени граници за недопускане на никакви имигранти в страната. Ценностите на универсализма и себенасочеността, от друга страна, показват значима корелация с по-малката етническа дистанция. Така резултатите от изследването кореспондират с данните, получени от редица международни проучвания, и се вписват в общ модел на отношения между ценности и нагласи към имигрантите, при който консервативните ценности на запазването (сигурност, конформност и традиция) корелират отрицателно с приемането на имигрантите и имиграцията, а ценностите на себепреодоляването (универсализъм и доброжелателност) показват положителна корелация в различни държави и контексти.

Като допълнение към данните за отношението към имигрантите, данните от EVS за подчертания отказ от приемане на гражданите от цигански произход от страна на етническите дават основание на Гарнизов да говори за „мек антицигански консенсус“. 67% от българите не биха желали да имат цигани за съседи, което е по-висок процент дори от заявяващите, че не искат за съседи имигранти (56%).

Традиционализмът е друга значима политическа ценност, представена с данни от изследвания на традиционните ценности, религията и толерантността към нетрадиционните сексуални взаимоотношения. Общото нарастване на нетолерантните настроения в българското общество за периода 2008-2018 не подминават и отношението към хомосексуалистите и еднополовите двойки. Процентът на посочилите твърдението „Не желаете да ви бъдат съседи хомосексуалисти“ за последните десет години расте от 54,9% посочили на 63,4% през 2018-а г. Отношението към хомосексуалността не е изненада предвид подчертано патриархалните семейни нагласи дори сред младите в българското общество – според данните от EVS 75% от младите българи вярват, че раждането на деца е дълг към обществото, близо 80% смятат, че порасналите деца трябва да оказват продължителни грижи за родителите си. Очевидно е, че младите българи продължават да предпочитат традиционните семейни ценности за сметка на индивидуалната свобода и право на избор.

По отношение на национализма прави впечатление, че за мнозинството от българските граждани националната идентичност се възприема като етническа, а не като гражданска принадлежност. Така българското гражданство се схваща като съвкупност от две етнически характеристики – „българското потекло“, оценено като много важно от 53.6% през 2008-а г. и от 57.7% през 2018-а г. и „владенето на български език, оценено като много важно от 64.2% през 2008-а г. и от 69.1% през 2018-а г. Категоричният извод е, че националната идентичност на българските граждани се вписва в разбирането за етно-културна идентичност и засега не може да се говори за политико-гражданска такава.

Резултатите за България от представително социологическо изследване, проведено в 7 страни от Централна и Източна Европа Globsec Trends 2017 на Globsec Policy Institute показват, че сред лидерите на основните световни сили президентът на РФ Путин се ползва с най-голямо одобрение сред българите. Прави впечатление също така, че българските граждани са най-големите „почитатели“ на Путин в ЕС с над 20% по-висок резултат по този показател от следващата европейска страна. Тези данни кореспондират с открояващите се ниски стойности на одобрението към демокрацията като форма на управление в България (37% за автократично управление срещу само 42% за демократично). Авторите на изследването изразяват своята тревога от авторитарните тенденции, за които свидетелстват българските резултати. Несъмнено разочарованието от политическите и икономическите аспекти на прехода към либерална демокрация в България, свързан с усещането за аномия и снижените социални хоризонти при големи групи от „губеци“ в нашето общество, води до засилване привлекателността на

автократични политически модели. Така голяма част от българските граждани са склонни да търсят алтернатива на демокрацията в управлението с „твърда ръка“, олицетворявано от лидери като Путин. Тези резултати се подкрепят до определена степен и от изследване на доверието в световните лидери „В края на годината“ на световната асоциация „Галъп интернешънъл“, според които в края на 2018-а г. 54% от българите дават благоприятна оценка за Путин срещу 26%, които оценяват неблагоприятно личността и/ или политиката му. Подкрепата за автократичен модел на управление, при който отговорността се носи от силен лидер, който „да не се занимава с парламент и избори“ се потвърждава и от споменатите по-горе данни от EVS, според които цели 60% от българските граждани считат, че това е добра идея. Всичко това свидетелства за преобладаваща поданическа политическа култура (по Алмънд и Верба) сред българите. За разлика от гражданската политическа култура, при която гражданинът активно участва както във формирането на властта, така и при нейното упражняване, при поданическата той не смята, че властта зависи по някакъв начин от неговото собствено участие или избор. В този случай вниманието на поданика е насочено единствено върху крайните резултати от управленския процес поради неговото убеждение, че както начинът на вземане на решения, така и това кой управлява, не зависи от него.

ТРЕТА ГЛАВА

ЦЕННОСТИ И ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ НА ЧЛЕНОВЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ В БЪЛГАРИЯ – ЕМПИРИЧНО СОЦИОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

Третата глава на дисертационния труд се състои от две части, които представят резултатите от проведеното авторско емпирично изследване на ценностите и политическата ориентация на членове на български политически партии. Изследването е осъществено в рамките на проект **„Ценности и идейно-политическа ориентация: връзки и зависимости“** с финансиране по Програмата за подпомагане на млади учени и докторанти в БАН след спечелен от докторанта конкурс през 2017-а г.

В първата част – **Индивидуални ценности, измерени съгласно теоретичните модели на Хофстеде и Шварц** – са подробно изложени резултатите от изследването на базовите индивидуални ценности на участниците. Въпреки че само за някои от категориите на Шварц има емпирично потвърдена връзка с политическата ориентация на индивида, беше използван пълният въпросник за всичките категории, позволяващ да се

състави обобщена картина за ценностните приоритети и структурата на ценностната система на българските партийни активисти. Предвид откритието на Шварц, че отделните ценностни категории се ранжират по предпочитание в динамична ценностна система, настоящото изследване дава възможност както за изграждане ценностния образ на членовете на отделните типове партии, така и за сравнение между ценностните приоритети, установени в настоящото и тези от предишни изследвания, обхващащи различни социално-професионални групи от българското общество.

Преди представянето на резултатите и техния анализ е направено важно уточнение – **проведеното изследване не е представително и не е правомерно да се извличат категорични изводи от сравнения с резултатите от представителни изследвания, посветени на същата проблематика.** Това, което може да се сравнява между настоящото и сходни изследвания, обаче, са относителните рангове на отделните ценностни категории в рамките на обобщената ценностна система на българските политически активисти и на предходни извадки.¹

Резултатите от изследването с методиката на Шварц демонстрират, че в ценностната система на членовете на български политически партии водещи са ценностите на себепреодоляването – доброжелателост и универсализъм. При повечето проучвания на различни групи с тази методика ценностните категории доброжелателност и универсализъм заемат водещи места в ценностната йерархия, както в България, така и в световен мащаб. Това свидетелства за универсалното значение на добродетели като грижа за другия, добронамереност, великодушие, преданост, отзивчивост, лоялност и т. н. за различните култури по света. Висок ценностен приоритет сред политическите активисти в България имат също така себенасочеността и традицията. Останалите две категории от ценностния тип Запазване – сигурност и конформност – отстъпват значително и заедно с категориите стимулация и хедонизъм, както и тези от ценностния тип себеутвърждаване (постижение и власт) заемат по-ниски места в класацията на ценностните приоритети

От резултатите може да се заключи, че в ценностната система на съвременния български политически активист е налице относителен баланс между индивидуализма и колективизма. Колективистичните ценности като доброжелателност, универсализъм и традиция заемат водещите места в ценностната йерархия на участниците, но тази ценностна ориентация е донякъде балансирана от изключително високия ценностен

¹ Разбира се, тук важи уговорката, че между настоящото и предходните изследвания е изминал значителен период от време, както и че няма как да се установи динамиката при изменението на ценностната система на българските политически активисти поради факта, че в България те са обект на подобно изследване за първи път.

приоритет за себенасочеността, която представлява типична индивидуалистична категория. И ако ниските резултати за индивидуалистичните ценности хедонизъм и стимулация са лесно обясними, особено когато става дума за хора на средна и по-висока възраст, донякъде е озадачаващ ниският приоритет за постижението при политическите активисти, на които обикновено в обществото се гледа като на амбициозни и пробивни личности. Възможно е самата формулировка на въпросите от PVQ 21 донякъде да предопределя ниските резултати или респондентите съзнателно или не да омаловажават стремежа си към личен успех и реализация. Независимо от евентуалните причини, въз основа на получените данни е правомерно да се заключи, че членовете на български политически партии имат умерено колективистична ориентация, факт, който се потвърждава и от отговорите на въпросите за ценностната категория Индивидуализъм/Колективизъм от методиката на Хофстеде.

Донякъде изненадваща е сравнително ниската значимост на ценностна категория Сигурност в сравнение с предишни изследвания, но като се вземат предвид високите приоритет за традицията, както и относително високите (в сравнение с постижението и хедонизма) резултати на конформността, българският политически активист добива облик на човек, който е отворен към промени, но все още не е готов да се откаже от сигурността на традицията и следването на общоприетите правила. Този извод недвусмислено се потвърждава и от напълно изравнените резултати за двата антагонистични ценностни типа от по-висок порядък Запазване срещу Откритост към промени.

Във втората част са представени резултатите от **изследването на политическите ценности и идеологическата ориентация** на членовете на български политически партии. Изложението следва възприетата структура на идейно-политическата ориентация и представя резултатите за всяка от политическите ценности, изграждащи двете биполарни идеологически дименсии Ляво-Дясно и Либерализъм-Консерватизъм.

Първият параграф разглежда **политическите ценности Равенство и Свободно предприемачество**, отнасящи се до сферата на икономиката. Резултатите на изследваните политически дейци показват, че дясно настроени сред тях са единствено членовете на десните партии. Всички останали членове на политически сили изповядват в по-голяма или по-малка степен леви икономически убеждения, обявявайки се за по-активна преразпределителна роля на държавата в полза на работещите бедни, пенсионери и инвалиди и вменявайки на държавата отговорност за осигуряване на безплатно образование и здравеопазване. Въпреки това, когато са поставени в условията на хипотетичен ценностен конфликт между равенството от една страна и стимулите за

индивидуална бизнес инициатива от друга, мнозинството от членовете на левите, либералните и патриотичните партии са склонни да направят умерени отстъпки от левите си позиции в полза на подобряване възможностите за стартиране на частен бизнес.

Резултатите за политическата ценност **Граждански права и свободи** очертават ясно контурите между **два основни конкуриращи се разказа за демокрацията у нас според това до каква степен участниците „устояват“ в демократичните си убеждения въпреки голямото си разочарование от приложението на идеала у нас.** Първият е определен като **„Воля за демокрация“**. Характерен е за десните и либералите, които декларират висока подкрепа за демократичните принципи и са склонни да търсят причините за техните неуспехи в страната основно в ниската демократична култура на българското общество. Конкурентният разказ е този на левите и патриотите, чиито резултати отново са близки. Той е озаглавен **„Недоверие към демокрацията“**. Респондентите в тази група са до голяма степен обезсърчени от състоянието и перспективите пред българската държава и общество и, обвинявайки демокрацията, изпитват подозрение както в приложимостта ѝ у нас, така и в искреността на нейните апологети – западните страни. Въпреки че представителите на всички партии-участници в изследването изразяват в по-голяма или по-малка степен подкрепа за ценностите, приети за водещи в западните демократични общества, като най-изявени поддръжници на принципите на либералната демократична държава се открояват представителите на десните партии, следвани от либералите. Левите и патриотите в много по-голяма степен изразяват съмнения и резерви по-скоро към приложението на тези принципи у нас, отколкото към самите ценности. Направено е заключението, че подобни ниски стойности на одобрение за демокрацията сред големи групи от населението е показател за системни неадресирани проблеми в обществото, които имат потенциал да доведат до подкрепа за алтернативни модели на управление, в случай че такива се появят.

В следващия параграф са представени резултатите от изследването на политическата ценност **Ред, законност и сигурност** (по-долу в текста съкратено като Сигурност). Поради факта, че разделът от емпиричния инструмент, посветен на сигурността, е конструиран с цел да провокира ценностен конфликт, илюстриращ дилемата „сигурност срещу човешки права“, се регистрира ниска подкрепа на респондентите за различните политически мерки, насочени към гарантиране на сигурността в страната. Получените резултати са в пълно съответствие с очакванията от изходната хипотеза, а именно че стремежът към сигурност в източноевропейски страни като България се свързват с лява политическа ориентация. Така стойностите на

представителите на левите и патриотични сили за категорията Сигурност, макар и сравнително ниски, са положителни, което свидетелства за склонността на тези граждани да направят компромис с определени граждански права и свободи, ако срещу това ще получат гаранции за по-голяма сигурност и ред в държавата. Десните, от своя страна, разрешават ценностната дилема в полза на човешките и граждански права. Следва да се отбележи, че въпреки тези резултати, търсената провокация постига своята цел и мнозина от десните респонденти, за които и сигурността е ключов ценностен приоритет, не са категорични в отговорите си. Свидетелство за това са техните доста по-ниски абсолютни стойности за категорията Сигурност в сравнение с категорията Граждански права и свободи. Правят впечатление масовата подкрепа сред левите на по-широки правомощия за полицейските органи и сред патриотите за въвеждане на смъртното наказание при тежки престъпления.

Резултатите от статистическата обработка на данните показват, че политическата ценност Сигурност корелира със традиционализма, равенството, отношението към имигрантите и към Путин, на базата на което е направен извод за наличието на **консервативен ансамбъл от политически ценности, които се намират във връзка една с друга**. Единствената корелация, при която се установява определена посока, е тази между сигурността и отношението към Путин. Посоката на връзката в случая е от политическата ценност към отношението към Путин, което ясно илюстрира идеята, че хората, за които сигурността е значима политическа ценност, са склонни да одобряват политици със „твърда ръка“.

Следващата политическа ценност, предмет на емпирична проверка, е **етатизмът**. В използвания за нуждите на изследването теоретичен модел левите нагласи се припокриват с етатистките убеждения в полето на икономиката. Така виждането, че държавата трябва да осигурява безплатно здравеопазване и образование за всички свои граждани може да се разглежда като икономически ляво и етатистко едновременно. Според резултатите от настоящото изследване нагласите на българските политически дейци в полето на икономиката са надежден показател, предсказващ и по-общите политически нагласи по оста либерален индивидуализъм – етатизъм. Ниската подкрепа на членовете на десните партии за леви икономически политики кореспондира с техните ниски резултати за категорията Етатизъм. И в тази област изследването свидетелства за противопоставяне „десните срещу всички останали“. Единствено десните имат отрицателен резултат, докато членовете на останалите политически сили в голяма степен подкрепят засилена роля на държавата в обществено-икономическия живот на страната.

Изведено е заключението за **значителното припокриване между позициите на левите и патриотите и по отношение на етатизма, като последните декларираат най-силно изразени етатистки позиции.** Въпреки че членовете на либерални партии имат умерени центристски виждания по някои от темите, попадащи в категорията Етатизъм, техните обобщени резултати не отстъпват значително на тези на колегите им от левите и патриотични политически сили.

При направената статистическа обработка на данните етатизмът показва значима зависимост с ценностната категория Традиция. Установява се също силна връзка с положителното отношение към Путин и традиционализма, както и линейна корелация с отрицателното отношение към имигрантите и с равенството. Ясно изразен е **консервативният идеен комплекс, при който хората, които почитат традициите, се обявяват за силна централизирана държава и съответно одобряват модела на управление, въведен от президента Путин в Русия.** Етатистки настроените граждани също така са по-склонни да считат имигрантите за заплаха и да имат леви икономически убеждения.

Следващият параграф обхваща обширното изложение, посветено на опозицията между ценностите на **традиционализма и социалния прогресивизъм.** Обхватът и фокусът на настоящото изследване не позволяват проблемът за отношението към традицията да бъде разгледан в неговата пълнота, поради което възприетият подход се осъществява в две основни посоки – изследване на отношението към традициите в общ план от една страна и към новите, нетрадиционни обществено-културни явления и форми на изява на човешката индивидуалност с потенциал за радикална промяна и предефиниране на установените норми, от друга. Първото направление е представено в емпиричния инструмент на изследването с теми като **нагласите спрямо традиционните семейни връзки, българските обичаи и традиции и ролята на религията в обществения живот на страната.** Второто изследва **социалния прогресивизъм, обективиран в отношението към абортите, нововъзникващи явления като хомосексуални бракове и паради и осиновяването и/или отглеждането на деца от хомосексуални двойки.** В рамките на това направление бяха изследвани и нагласите на членовете на български политически партии към добилата широка обществена известност като „Истанбулска“ Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие.

Както и по отношение на други политически ценности, предмет на изследването, резултатите разкриват съществените различия между традиционализма на членовете на

десни партии и този на всички останали. Десните са единствените, за които като цяло традицията не представлява значима политическа ценност. На обратния полюс са представителите на патриотите, чиито резултати за тази политическа ценност са близки до максималните. В по-ниска степен, но все пак значима и масова е подкрепата за традиционализма и от страна на левите и либералите.

След анализа на резултатите от изследването на традиционализма/ прогресивизма на политически активни български граждани са направени няколко основни извода. На първо място, прави впечатление **парадоксално ниската подкрепа за съществуващия в България либерален режим по отношение на абортите сред самите либерали, както и при патриотите**. Второ, въпреки влиянието на фактори като глобализацията и ускореното развитие на информационните технологии, **значението на традиционните социални институции като семейството и брака, българските народни традиции и до известна степен православната вяра не намалява**. Дори и най-прогресивно настроените сред респондентите (обикновено това са членовете на десните партии) се обявяват в подкрепа на традиционните ценности, българските обичаи и култура. От друга страна, резултатите свидетелстват за това, че **подкрепата за социалния прогресивизъм в неговите най-революционни проявления (еднополови бракове и осиновяване на деца от хомосексуалисти) среща изключително ниска подкрепа**. И сред десните участници, които най-често изразяваха положително отношение към правата на хомосексуалните двойки на брак и осиновяване на деца, тази позиция беше продиктувана по-скоро от либерална толерантност и зачитане правото на различните да бъдат равностойни граждани във всяко отношение, отколкото от стремеж към радикално предефиниране на установени социални норми и решително отхвърляне на възприемано като несправедливо статукво. В същото време активната позиция на значителен брой от анкетираните срещу възприеманата като заплаха за „традиционните български ценности“ идеология на социалния прогресивизъм, свидетелства за наличието на социална мобилизация в подкрепа на традиционния ред, независимо от това дали предполагаемите заплахи срещу него са реални или плод на конспиративно мислене.

Традиционализмът показва значима зависимост с политическите ценности на сигурността, етатизма и равенството. Така и статистически се потвърждава изходната хипотеза за **обвързаността между традиционалистката и лявата политическа ориентации в България**, като акцент и при двете са сигурността и водещата роля на държавата в икономиката и обществения живот.

Освен с тези политически ценности традиционализмът е в значима корелация с критиката към Запада, отношението към Путин и отрицателното отношение към имигрантите. Това потвърждава тезата, че мнозина от традиционалистки настроените в България са склонни да виждат в Запада заплаха за своите съкровени ценности, а в Путин – държавник, който ги отстоява. Статистическата обработка на данните също така показва **ясна линейна зависимост между ценностите на традиционализма и негативизма към имигрантите**. Всички тези находки потвърждават виждането за наличието на **консервативно-традиционалистки ценностен комплекс, обвързан в политически аспект с декларативно недоверие към Запада и присъщите му ценности, отрицателно отношение към имигрантите и одобрение за политиката на Путин в РФ**, значим елемент от която е и отстояването (реално или реторично) на традиционните руски и православни ценности.

Следващият параграф разисква резултатите от изследването на политическата ценност Национализъм. Данните потвърждават посочените във втората глава от дисертационния труд изводи от други изследвания, свидетелстващи за това, че **гражданският национализъм не е пусал корени в България**. Направено е заключението, че демонстрираните не само от членовете на патриотичните, но също и от левите и десни партии високи нива на етническа дистанция спрямо българските граждани от цигански произход, свидетелстват за това, че **българският национализъм може да бъде определен като етнически**.

В следващия параграф са представени резултатите от изследване на нагласите към управленския модел и личността на Путин сред членовете на български политически партии, както и причините за одобрението или неодобрението към този модел. В изпълнение на тази задача изследването поставя на обсъждане следните основните теми по време на теренната работа:

- Отношението към управлението на президента на РФ Путин – вътрешно- и геополитически, културни и символни елементи (категория Отношение към Путин в модела на изследването);
- Отношение към философията и политиката на западните държави по отношение индивидуалните права и свободи (вкл. правата на малцинствата), колективните и национални интереси и традиционните християнски ценности (категория Отношение към Запада в модела на изследването).

Логиката на тези въпроси се корени в основният символен вектор на противопоставянето между Русия и Запада, а именно идеологическият сблъсък между

етатистките, консервативни политически ценности, за чиито застъпник се представя моделът „Путин“ и универсалистичният западен либерален модел.

Оценките за личността и управлението на Путин предизвикват полярни мнения сред респондентите от различните политически сили. **При левите и либералите одобрението е единодушно.** Патриотите изтъкват както предимствата, така и недостатъците на този модел, въпреки че като цяло оценката им е положителна. Десните изказват пълно неодобрение за подобен тип управление.

Публичният образ на президента на РФ Путин се възприема подчертано положително от членовете на леви и либерални партии у нас. За повечето от тях именно символните елементи са водещи при положителната им оценка. Така тези политически активисти са впечатлени от „...достойнството, което излъчва Путин“, от това, че той „...не е човек, с когото можеш да се шегуваш“. Патриотите от своя страна го одобряват, защото „вдъхва уважение“, „излъчва достолепие, достойнство и сила“, води „патриотична политика“, „защитава православните ценности“ и „олицетворява достойнството на нацията“.

Някои вътрешно- и геополитическите аспекти на неговото управление също са предмет на одобрение и критика от респондентите. Членове на патриотични партии изтъкват неговата положителна роля за създаването на геополитическа алтернатива на американската доминация, като по този начин, според тях, той „балансира света“. Либералите са впечатлени от неговите дипломатически качества, докато за левите е от значение и социалната политика, която той провежда: „...Благодарение на Путин социалните права в Русия са гарантирани, учителите получават по-високи заплати, газът и билетчето в градския транспорт са много евтини.“ Патриотите изтъкват неговата роля за протекционизма и защитата на държавните отрасли в икономиката – политика, която те биха искали да се провежда и в България. Членовете на патриотичните партии, обаче, не спестяват и отрицателните, според тях, страни на управлението на Путин, който „...ограничава демократичните свободи“, „...поддържа олигарсите“ и „...променя конституцията, за да остане по-дълго на власт“.

Тези и други отрицателни характеристики са сред основните аргументи на десните за тяхното единодушно неодобрение за Путин. Според тях той е „автократ“, изградил „потисническа“ система в Русия, погазвайки свободата на словото и нарушавайки демократичните права на гражданите. Във външната си политика Путин следва същата насилническа политика, като „...смаза Грузия и открадна Крим от Украйна“. Десните считат, че в Русия днес цари „грозен капитализъм“, за който обаче българските русофили

не са наясно, иначе биха могли да се „разколебаят“ в одобрението си. Но вътрешнополитическите аспекти на управлението на Путин са само част от опасенията на десните. Много по-обезпокоителен за тях е фактът, че Моделът „Путин“ е популярен и желан в различни части на света, включително и в някои европейски държави, с което той става „опасен за света“. Като една от най-засегнатите от руския „износ на авторитаризъм“ държави десните виждат именно България поради силното руско политическо и най-вече икономическо влияние в страната, както и „руските пети колони у нас“.

Въпросът за предполагаемия акцент на западните държави върху индивидуалните права, вкл. правата на малцинствата за сметка на традиционните ценности също поражда противоположни мнения. Най-категорично не одобряват подобно твърдение либералите, за които защитата правата на малцинствата трябва да бъде основен приоритет във всяка държава. Десните като цяло също не одобряват това твърдение, но при тях в по-голяма степен се наблюдават критики към „прекаления“ фокус на Запада върху правата на малцинствата. Левите до голяма степен споделят подобна оценка, докато патриотите са единодушни, че Западът е поел по „погрешен път“, отдалечавайки се от „нормалните човешки ценности“ в полза на „измамни“ идеологии като „прекаления либерализъм“. Според тях Западът е „приватизирал“ за своя изгода универсални ценности, а „говорителите на тези ценности“ в България ги „...пречупват през ограничения си мироглед“, докато „...населението не знае за какво става дума“. Някои леви отиват и по-далеч, заявявайки, че „...гей-парадите и еднополовите бракове не са никакви ценности“, а „налагането им“ от страна на западните страни всъщност „противоречи на демокрацията“.

Десните от своя страна омаловажават темата за гей-парадите и еднополовите бракове, която според тях е „преекспонирана“ от медиите, а всъщност не е особено важна и не следва да ѝ се обръща толкова голямо внимание. Те също така не виждат глобализацията и западните културни модели като заплаха за българските ценности. Според тях нашата склонност да „...показваме и да се хвалим с традициите си“ е израз на „...комплекси, защото нямаме какво друго да покажем“ – необходимо е „да гледаме напред“, а вместо това „...ние сме спрели“ в миналото.

Изведено е заключението, че **културните и ценностни аспекти на политиката са изключително важни за респондентите и те ги обвързват с избора си на политическа ориентация.** Както поддръжниците, така и критиците на Путин базират своите позиции на важни за тях ценности, които той защитава или нарушава. Същото важи за западния либерализъм, който допада на десните и либералите у нас поради защитата на ценностите,

които те приоритизират, и се отхвърля в по-голяма или по-малка степен от левите и патриотите поради възприятието им за нарушаване на техни съкровени ценности.

Либерални и консервативни убеждения в социалната сфера – обобщение

В следващия параграф е направено обобщение на получените данни за либералните и консервативни нагласи на участниците в изследването. Представени са четири точкови диаграми за всеки от изследваните типове политически партии, визуализиращи идейно-политическата ориентация на всеки един от респондентите. Очевидни са предимствата на използвания концептуален модел, основан на разграничението между социалната и икономическата сфери, позволяващ обективното и нагледно представяне на идейно-политическата ориентация на индивида на координатната система, изградена от двете двойки биполярни дименсии Ляво – Дясно и Либерализъм – Консерватизъм.

На точковата диаграма огромното мнозинство от левите се разполагат в горния десен квадрант на фигурата, съответстващ на ляв консерватизъм. От 37 леви участника, само 7 не се ситуират в споменатия сектор, като от тях само двама нямат леви икономически убеждения. Това свидетелства за **хомогенност в разбиранията на членовете на леви партии, както и за определена идейна последователност** (с уговорката, че социалният консерватизъм все пак традиционно не е характерен за левите партии). Следва да се отбележи все пак, че социалният либерализъм не е чужд на левите, за което свидетелстват както шестте участника с либерални възгледи, така и фактът, че левите участници не са твърде отдалечени надясно от центъра към крайния консерватизъм. Налага се изводът, че **сред активна на левите партии се оформят две противоположни идейни течения – либерално-социалното и консервативно-националистическото, като второто на този етап взема превес.**

За десните в България е характерна почти напълно противоположна на левите идейно-политическа ориентация. Те масово се разполагат в долен ляв квадрант – **дясна икономическа и социално-либерална ориентация**. Възгледите на десните се отличават с по-ниска степен на хомогенност от тези на левите, като осем от тях са по-скоро леви в икономическите си разбирания, а четирима – по-скоро консервативни. Все пак за мнозинството от тях е характерен десният либерализъм, един също до голяма степен нетрадиционен за утвърдените демокрации идеологически „коктейл“. За десните демократичните индивидуални права и свободи представляват висша ценност, която не трябва да бъде нарушавана дори в името на интереса на мнозинството. От това следва, че

те са много по-склонни да проявяват разбиране и търпимост към нетрадиционни семейни форми и социални явления, аргументирайки се основно с примата на индивидуалните права над обществения интерес.

Патриотите са идеологически най-хомогенната група-участник в изследването. **Без изключение всеки от участвалите членове на тези формации изповядва консервативни убеждения, като средният им резултат за категория Консерватизъм е най-високият от всички типове партии.**

Въпреки че споделят един и същ сектор от координатната система, **патриотите са по-традиционалистки настроени от левите и очаквано имат много по-висок резултат за Национализъм.** За тях българският етнос е основният данъкоплатец и строител на страната и съответно е напълно основателно той да получава преференциално отношение от държавата. Патриотите изрично отхвърлят „изкривяванията“ в либералната доктрина, които дават „незаслужени“ права на определени малцинствени групи „под прикритието“ на постулатите за равенство между всички етноси в държавата. Членовете на тези формации също така в много по-голяма степен са склонни да оправдаят смъртното наказание при много тежки престъпления, както и използването на оръжие при незаконно нахлуване в дома. В тези си мнения те чувствително се отличават от левите, за които „човешкото“ отношение дори към престъпниците е белег за „цивилизованост“ и в унисон с „хуманизма, присъщ на социалистическата идея“.

Ориентацията на патриотите в икономически план е подчертано лява, но все пак те отстъпват на левите в това отношение и заемат по-близки до центъра позиции. Това се дължи на слабата им (в сравнение с левите) подкрепа за намеса на държавата в бизнеса, както и за активната преразпределителна политика на държавата. По всички останали теми от категории Равенство и Свободно предприемачество левите и патриотите имат сходни позиции.

От всички участвали в изследването типове партии **единствените, които могат да бъдат определени като центристи, са либералите.** Идеологическата хетерогенност, особено характерна за мненията на участниците от тези партии в социалната сфера, не позволява използването за тях на който и да е от етикетите социален либерализъм и социален консерватизъм. Подчертано консервативните позиции на тези участници по отношение на абортите, еднополовите бракове и осиновяването на деца от еднополови двойки се компенсират от силната подкрепа за либерални идеи като правата на малцинствата, примата на индивидуалните права пред груповия интерес и невъзприемането на имигрантите като заплаха. Това води до групирането на либералните

участници симетрично от двете страни в близост до оста, разделяща либерализма от консерватизма.

Ясно заявеното от либералите одобрение за дейността на руския президент е друга значима находка от изследването на тяхната идейно-политическа ориентация. Представителите на либералните партии избират да игнорират противоречивата репутация на Путин по отношение защитата на човешките права и свободата на словото и наблягат на достойнството, силата и авторитета, която според тях той придава на президентската институция. Тази тяхна позиция (която те споделят с идентичен резултат с патриотите) е логично следствие от сравнително високия им резултат за категория Етатизъм, както и единодушното им мнение (наравно с патриотите) в полза на твърденията, че защитата на националния суверенитет е най-важната задача на държавата и че дълг на всеки гражданин е да почита и подкрепя страната си.

Етатисткият облик на либералите се подкрепя и от техните подчертано леви нагласи в областта на икономиката (отново с резултат, идентичен с този на патриотите). Така идеологическият образ на членовете на либерални партии се оформя като леви центристи – икономически леви убеждения, съчетани с близки до центъра позиции по отношение на социалната сфера и в частност дихотомията либерализъм-консерватизъм.

Възприятията за ценностни нарушения са предмет на следващия параграф от дисертационния труд. Той представя данните, получени чрез групата въпроси от емпиричния инструмент, посветени на ценностните нарушения. От респондентите се изисква да посочат за кои политически сили, обществени организации или индивиди считат, че нарушават техните ценности и убеждения, кои конкретни ценности са нарушени, както и кои според тях са основните политически и идейни противници на тяхната партия. Общо 72 от участниците (67%) дадоха писмен отговор в свободен текст на въпроса. Въпреки наличието на значителни индивидуални различия в отговорите, като цяло представителите на отделните типове партии насочваха негативните си афективни реакции в сходни и до голяма степен предвидими с оглед на партийната си принадлежност посоки. Посочват се основните ценностни нарушители според членовете на всеки от четирите типа партии, взели участие в изследването:

- Като цяло десните възприемат почти всички останали партии в страната като нарушители на техните съкровени политически ценности – свобода, справедливост, демокрация, правова държава. Най-остри критики те отправят към управляващата партия ГЕРБ, окачествявайки я като „безпринципна“ и „псевдоясна“, „...изтъкана от корупция и клиентелизъм“. Остри критики десните отправят и към БСП. За тях тази

политическа сила е основен идеен противник, която, заедно с ГЕРБ и АТАКА „...вижда в Русия модел за подражание“. Десните не могат да приемат отношението на БСП към миналото до 1989-а година и отказа на тази партия даzakлейми Народния съд и „...престъпленията на комунистическия режим“. Поради това нарушение ценностите на справедливостта, отделни членове на десните подкрепят дискриминацията срещу БСП, заявявайки, че трябва да ѝ се забрани да участва в избори, „... докато не се извини официално за престъпленията си“.

- Възприятията на левите за ценностните нарушения също са свързани основно с управляващата партия. При тях фокусът е както върху неспазването на демократичните принципи от страна на управляващите, така и върху корупцията, неподготвеността на кадрите за управленски позиции, незачитането на институции като Народното събрание, „...авторитарното и еднолично управление на Борисов“ и др. Основните нарушени ценности според левите са „социалната справедливост“, „равноправието“, „свободата“, „солидарността“, „суверенитета“. Левите считат, че „... ГЕРБ е създадена за разпределяне на ресурси и дивиденди от управлението“ и именно това е партията, която „... въведе и затвърди корупцията на всички нива в държавата“. Според голямата част от левите членовете на управляващата партия се отличават с „... безпринципност и липса на ценности като морал, етика, законност“. Социалистическите убеждения на левите проличават в особено острите критики към нарушенията на основна за тях ценност като социалната справедливост. Според членовете на леви партии управляващите „...съществуват в собствен свят, в който са важни само приближените им, а останалите не съществуват“. Отделни леви членове посочват като нарушители на ценности и „неонацистките партии и идеи“, както и „... неолибералните модели, които заличават националните ценности“.
- Обвиненията на патриотите в нарушаване на ценности, също като десните, е насочено към всички останали типове партии. Особено решително някои от тях се противопоставят на „...неолибералната идеология, привнесена от САЩ в Европа“. Според тях при нея „... чрез идеята за свободния пазар се подкопава националният суверенитет и държавата отслабва.“ Някои от националистите считат, че десните либерални партии като Да, България се „... управляват от американското посолство“ и са „... проводници на глобалистките мултинационални идеали“.
- Еднополовите бракове, „джендър идеологията“ и „културният марксизъм“ също се отричат решително от традиционалистки настроените националисти, като

някои от тях решително и открито подкрепят дискриминацията на девиантни според тях групи като „грантаджиите“ и „соросоидите“, представляващи според тях огромна заплаха за традиционното семейство, които трябва да бъдат „изгонени от страната“. Призови за дискриминация към девиантни групи се прицелват също в „етническите партии ДПС и ДОСТ“, които „трябва да се забранят“, защото „... работят срещу българските интереси и традиции“.

- Друг очакван фокус на негативните афективни реакции на националистите са „циганската престъпност“ и социалното подпомагане на членовете на малцинствени общности, които не участват на пазара на труда. Голяма част от респондентите се обявяват срещу политики, които облагодетелстват подобни девиантни според тях групи в обществото и декларират силна подкрепа за политики, които санкционират такива групи и девиантното им поведение.
- Членовете на либералните партии единодушно посочват за нарушители на ценности „крайнодесните“, „фашистки“, „нацистки“ и „националистически“ организации, които „...ползват езика на омразата във всеки момент, не зачитат правата на малцинствата и като цяло на хората.“ Либералите не посочват свои политически противници, но за идейни те считат именно националистите, поради факта, че те „...Отричат етническата ни идентичност, лишават ни от право да се чувстваме равнопоставени с останалите граждани на страната ни“, „...застрашават етническия мир, като всяват разделение и омраза между всички български граждани“. Също както и членовете на останалите политически сили либералите подкрепят дискриминацията спрямо девиантните групи, обявявайки единодушно, че „... националистите не трябва да бъдат допускани до управлението“.

Като цяло основните линии на конфронтация между политическите сили са между леви и десни от една страна и патриоти и либерали от друга. **Членовете на всички типове партии подкрепят различни форми на дискриминация спрямо нарушителите на важните за тях ценности**, но все пак консервативно настроените сред патриотите и левите се обявяват за по-строги наказания срещу групи, възприемани от тях като девиантни. Тези изводи от изследването на възприятията за ценностни нарушения свидетелстват за убедителна емпирична подкрепа за теоретичните постановки и изходните хипотези.

Последният параграф разглежда отношението на участниците към имиграцията. Хипотезата за връзка между индивидуалните ценности на партийните членове и отношението им към имигрантите получава слаба емпирична подкрепа поради факта че

политическата ориентация и партийна принадлежност на респондентите се явяват много по-значим фактор, определящ техните нагласи спрямо имиграцията в сравнение с ценностите. Единствената ценностна категория, която показва значима зависимост с отношението към имигрантите, е дистанцията от властта (p -value = .011; Cramer's V = .629).

Анализът на данните показва, че **членовете на десните и либералните партии изразяват по-скоро неутрално отношение към имигрантите, като усещането за заплаха при тях е по-слабо. Най-отрицателни са нагласите към имигрантите на националистите, следвани от левите.** В най-голяма степен имигрантите са считани за заплаха за сигурността (изключение тук правят само десните, които по-скоро не ги считат за такава). Особено ясно изразени са опасенията при патриотите, които с почти пълно единодушие подкрепят това твърдение. Много от тях се обявяват решително в полза на драстични мерки като затваряне на границите и считат за правилна политиката по отношение на имиграцията на унгарския министър-председател Орбан. Левите до голяма степен споделят страховете на патриотите, като двете групи за пореден път се обединяват в общ консервативен идеен блок с известни разлики само в интензитета на мненията. Либералният блок отново се състои от десните и либералите, при които се срещат както опасения по отношение на имигрантите, така и мнения в полза на тезата, че те не представляват особена заплаха. В най-малка степен имигрантите са приемани за заплаха за работните места.

Интервютата с членове на български политически партии демонстрират значението на идейно-политическата ориентация и партийната принадлежност за оформянето на нагласите към имиграцията. В съответствие с теорията за символната политика образът на имигранта като политически символ активира латентни политически ценности и поражда противоположни емоционални нагласи сред представителите от една страна на десните и либерални партии, които акцентират върху необходимостта от хуманно отношение към имигрантите и омаловажават заплахата за сигурността, културата и работните места в страната. От друга страна, сред левите и патриотичните организации, този образ поражда усещане за заплаха и стремеж към етническо изключване.

Получените резултати утвърждават позицията на ценностите като полезна теоретична конструкция както при научния анализ, така и при разработването на ценностно-обосновани политики за управление на кризи, породени от засилени миграционни процеси. Оформената мултидисциплинарна теоретична рамка за комплексен

анализ на отношението към имиграцията ще послужи като платформа за бъдещи задълбочени проучвания в тази изследователска област.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключителната част на дисертационния труд е направен обзор и оценка на изпълнението на целите и задачите, както и на изводите и резултатите от изследването и верификацията на хипотезите.

Резултатите от изследването на базовите индивидуални ценности и идейно-политическата ориентация на членовете на български политически партии свидетелстват за това, че партийната принадлежност е много по-силен предиктор за политическите нагласи на участниците в сравнение с техните ценности. Частична емпирична подкрепа след обработката на резултатите получава Хипотеза 1.1 за връзката между ценности като Избягване на несигурността, Дистанция от властта, Сигурност и Традиция от една страна и подкрепата за леви, етатистки и националистически политически платформи, както и за политики, противопоставящи се на имиграцията, от друга. Доказва се корелация между ценностната категория Традиция и политическите Етатизъм и Равенство (леви икономически нагласи), както и между Сигурност и Равенство.

По отношение на Хипотеза № 1.2 резултатите потвърждават, че **универсализмът може да се приема за пряк ценностен корелат на либерализма и в български условия**, както и това, че носителите на ценности като Универсализъм предпочитат демократичното управление от западен тип и подкрепят българските самоопределящи се като десни партии.

Втората хипотеза приема, че класическите западни политологически дефиниции, които обвързват левите идеи със социален либерализъм, а десните – с консерватизъм, не са в сила в Източна Европа и в частност България и има две основни последствия:

2. 1. В България поддръжниците на леви политически формации имат по-скоро консервативни, традиционалистки и дори националистически разбирания по отношение на социалната сфера, докато тези на десните партии, демонстрират либерални нагласи в социален план – подкрепа за правата и свободите на имигранти и малцинства, предимство на индивидуалните права пред държавните интереси, отрицание на национализма и др. Тази хипотеза беше категорично потвърдена в хода на теренната работа и обработката и анализа на информацията. Тя може да бъде допълнена със значимата находка от изследването за изключително близките позиции на левите и патриотите, които могат да бъдат обобщени като ляв консерватизъм.

2. 2. За разлика от Западна Европа в България потребността от сигурност се свързва с лява политическа ориентация. Тази хипотеза, когато се отнася до ценностната категория Сигурност, среща частично потвърждение при статистическата обработка на данните, която показва значима връзка между ценностите на сигурността и икономически лявата ориентация. Считаю потвърждението за частично поради факта, че не се наблюдават значими различия между резултатите за категория Сигурност на левите и патриотите от една страна и на десните от друга.

3. **Поддръжниците на всички типове политически партии с изключение на десните имат по-скоро леви разбирания за социалната политика и регулаторната роля на държавата в икономиката на страната.** Тази хипотеза получава пълна емпирична подкрепа от настоящото изследване. Единствени десните имат икономически десни убеждения. Всички останали членове на политически сили изповядват в по-голяма или по-малка степен леви икономически убеждения. Въпреки това сред представителите на отделните политически сили има значителни разлики. Единствено при левите високите стойности за категория Равенство са комбинирани със ниски стойности и за категория Свободно предприемачество. При патриотите и левите, от друга страна, стойностите за Равенство са еднакво високи, а тези за Свободно предприемачество са близки до нулата, като все пак либералите са „по-десни“ от патриотите.

4. Хипотезата, че поддръжниците на левите и патриотите одобряват управлението на Вл. Путин в Русия и считат, че западните страни отиват твърде далеч в защитата на правата на малцинствата и индивидуалните свободи за сметка на традиционните ценности също беше потвърдена. Резултатите са категорични, че **членовете на тези две партии приемат Путин и политиката му като своеобразен антипод на западния либерализъм, съответно подкрепата за него почти във всички случаи е свързана с отхвърляне на западната либерална толерантност.**

5. Както консерваторите, така и либералите възприемат групи с коренно различна от тяхната идеология като нарушители на своите ценности и са склонни да подкрепят различни форми на дискриминация срещу тях. Потвърждение тази хипотеза получава при отговорите на основния и уточняващите въпроси, свързани с ценностните нарушения. Изводът е, че **членовете на всички типове партии възприемат своите основни идейни противници като нарушители на съкровени ценности и подкрепят различни форми на дискриминация спрямо тях.**

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

IV. 1. Теоретични

1. На основата на задълбочен и критичен прочит на широк спектър теории, е направена оригинална, релевантна за българските условия, интерпретация на връзката между базовите индивидуални ценности и идейно-политическата ориентация. Предложеният анализ има комплексен характер, дава нови насоки за задълбочено изследване на тази проблематика и прави съществени приноси с теоретико-методологически характер в изграждането на нови знания и обогатяването на съществуващите;
2. Представена е оригинална концепция и са формулирани теоретични модели, които са операционализирани до теоретични и емпирични индикатори, за установяване на компонентите на идейно-политическата ориентация и изследване механизмите на интериоризирането ѝ от гражданите. На тази основа са формулирани базирани на рационални аргументи нови знания за мотивационните детерминанти на отделните политически нагласи;
3. Разработени са оригинални модели, подходи и техники, основани на теоретичното обосноваване на обобщената идейно-политическа ориентация на индивида в социалната и икономическата сфери, даващи възможност за по-прецизното ѝ измерване и улесняващи процеса на идеологическа идентификация и коректната употреба на идеологически етикети;
4. Изграденият тристепенен модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите индивидуални ценности през посредничеството на политическите ценности предлага надеждни теоретични ориентири за навигация сред множеството, често противоречащи си понятия и концепции, описващи различните идейно-политически нагласи и убеждения;
5. Използването на нагласите по отношение противопоставянето между Русия и Запада като индикатор за идейно-политическата ориентация на индивида е оригинален теоретичен подход, чийто евристичен потенциал може да бъде прилаган и по отношение на други обществено-политически конфликти, съдържащи идеологически компонент;
6. Изграденият концептуален модел, аргументира по-прецизна и стриктна употреба на идеологическите понятия и с това допринася за „подреждането“ на често хаотичния публичен и академичен дискурс, касаещ идеологическите въпроси;

7. Проблемът за връзката между ценностите и политическата ориентация е недостатъчно изследван в българската социална наука. Предлаганото изследване е първото по рода си емпирично проучване, посветено на тези зависимости. То поставя началото на изследователската дейност в тази област у нас и откроява специфичните за българския контекст детайли;
8. За първи път в България предмет на изследване са възприятията за ценностни нарушения. Те играят ключова роля при оценяването на групи и индивиди като девиантни и разработеният за проучването им методологически инструментариум, би могъл да бъде използван при бъдещи научно-приложни изследвания, както и при разработването на ценностно-обосновани политики за превенция на девиантното поведение;

IV. 2. Методологически

9. Изработен и апробиран е релевантен за България методологически инструментариум, позволяващ обективното установяване и количествено измерване на идейно-политическата ориентация на индивида чрез изследване нагласите му по широк набор от теми, без да се разчита на самоидентификацията, която в повечето случаи страда от недостатъчната информираност на гражданите по отношение на идеологиите;
10. Оригиналният емпиричен инструмент на изследването може да бъде използван както за установяване на общи идеологически ориентации, политически и ценностни нагласи на индивидите, така и за проучване отношението им към разнородни обществено-политически конфликти, съдържащи идеологически компонент;
11. Идентифицираните въз основа на емпиричните данни от изследването елементи от мотивационния механизъм на изграждане на идейно-политическата ориентация биха могли да бъдат използвани като индикатори в бъдещи изследвания с приложна насоченост;

IV. 3. Емпиричен

12. От проведените над 100 бр. интервюта е натрупана обширна база данни, която ще послужи при последващи изследвания в тази научна област.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

- Константинов, М. 2018. Ценностни основи на нагласите към имиграцията. *Политически хоризонти*, бр. 1/2018;
- Константинов, М. 2018. Ценности и отношение към имигрантите. В: Мантарова, А., 2018. *Принудителната миграция: регионални и национални измерения на глобален проблем*. София: Авангард Прима;
- Konstantinov, M. 2018. Values, political orientation and attitudes towards immigrants. 6th *International Academic Conference on Social Sciences proceedings*, The International Institute for Academic Development, 27-28.07.2018 <http://socscienceconf.com/wp-content/uploads/IACSS-2018-IACLPM-2018-Proceedings.pdf>
- Konstantinov, M. Host societies' values and attitudes towards immigration: evidence from two sociological surveys in Bulgaria. *Journal of International Scientific Publications, Language, Individual & Society* 12/2018 <https://www.scientific-publications.net/en/article/1001763/>